

**Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrilometodějská teologická fakulta**

Katedra křesťanské sociální práce

Charitativní a sociální práce

Barbora Ošlejšková

Chybějící otec jako kriminogenní faktor

u mladistvých

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Pavlína Valouchová, Ph.D.

2015

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a že jsem všechny použité informační zdroje uvedla v seznamu literatury.

V Olomouci dne 25.3.2015

.....

Barbora Ošlejšková

Chtěla bych velice poděkovat vedoucí mé práce, Mgr. Pavlíně Valouchové, Ph.D., za trpělivý přístup, ochotu a podnětné připomínky. Velký dík patří také Mgr. Karolině Hrbkové za inspiraci, podporu i cenné rady a PhDr. Heleně Rozlívkové, Ph.D. za poskytnutí prostor pro rozhovory a zprostředkování respondentů, kterým rovněž děkuji za věnovaný čas.

Tuto práci bych nemohla dokončit ani bez svých blízkých, kteří mi dodávali odvahu a byli mi vždy oporou.

Děkuji rodičům za láskyplné dětství.

Obsah

Úvod.....	7
TEORETICKÁ ČÁST	9
1. Rodinný systém.....	9
1.1 Podoba rodiny v posledním desetiletí.....	9
1.2 Funkce rodiny	11
1.2.1 Biologicko-reprodukční funkce.....	11
1.2.2 Sociálně-ekonomická funkce	11
1.2.3 Funkce ochranná (zaopatřovací, pečovatelská).....	12
1.2.4 Socializačně-výchovná funkce	12
1.2.5 Rekreační, relaxační, zábavná.....	13
1.2.6 Emocionální funkce rodiny	13
1.3 Rodičovské role	13
1.3.1 Role matky	14
1.3.2 Role otce.....	14
1.4 Rodina adolescenta	15
1.5 Vztahy adolescenta s rodiči	16
1.5.1 Vztah matky a syna	17
1.5.2 Vztah otce a syna.....	18
1.6 Historie otcovství.....	19
1.6.1 Minulí otcové	19
1.6.2 Novodobé otcovství.....	20
1.7 Trend chybějících otců.....	21
1.7.1 Rozvod rodičů	21
1.7.2 Úmrtí otce.....	22
1.7.3 Výkon nepodmíněného trestu odnětí svobody.....	23

1.8	Dopad chybějícího otce...	24
1.8.1	...na vnímání mužské identity.....	24
1.8.2	...na intimitu	25
1.8.3	...na motivaci k sebezvoji.....	25
1.8.4	...zvládnání agresivity.....	25
1.8.5	...na sociální chování	26
2.	O delikvenci	27
2.1	Základní vymezení delikvence	27
2.2	Specifika mladistvých delikventů	28
2.3	Kriminogenní faktory	30
2.3.1	Když rodina nefunguje	31
2.3.2	Život v partě	32
2.3.3	Školní prostředí	33
2.4	Výzkumy hledající souvislost mezi absencí otce a delikvencí mladistvých	34
	EMPIRICKÁ ČÁST	36
3.	Metodologie výzkumu.....	36
3.1	Cíl výzkumu, výzkumné otázky	36
3.2	Popis použitých metod.....	36
3.2.1	Polostrukturované interview	37
3.3	Popis výzkumného souboru	37
3.4	Způsob zpracování dat	38
4.	Interpretace výsledků	39
4.1	Rodinný systém očima mladistvého delikventa.....	39
4.1.1	„Rodina je rodina“	39
4.1.2	Představa rolí.....	40
4.1.3	Matky a babičky	41
4.2	Jak mladistvý akceptuje absenci otce	45

4.2.1	V hlavní roli ženy.....	45
4.2.2	Chybí Ti?.....	47
4.2.3	Kde nacházím oporu.....	48
4.3	Hledání souvislostí mezi delikvencí a životem v neúplné rodině.....	49
4.3.1	Vliv patologického chování členů rodiny na delikvenci mladistvého...	50
4.3.2	Hranice mezi přirozenou identifikací a delikvencí v partě	52
	Závěrečné shrnutí.....	56
	Závěr	60
	Seznam zdrojů.....	62

Úvod

Rostoucí počet rodin s jedním rodičem již nevyvolává údiv, nýbrž je považován za zcela běžný rys soudobé společnosti. Kvůli společenským změnám i hodnotám se autoritativní výchova značně zliberalizovala. V porovnání s minulostí je pro matky relativně snazší zastupovat druhého rodiče a vytvořit zdánlivý dojem úplné rodiny. To, jak obstojí v této situaci, závisí především na jejích schopnostech, síle osobnosti a na podpůrné síti blízkého okolí. Většina žen tento úkol zvládá, o čemž svědčí velké procento dětí, které jsou schopny zapojit se do běžného života, aniž by se obracely k rizikovému chování. Bohužel, nastávají situace, kdy synové, i přes veškerou snahu matky, pocítí nepřítomnost mužského vzoru. Pokud ve svém okolí nenajdou autoritu, která by je vedla správným směrem a motivovala je k pozitivnímu sebehodnocení, objevuje se u nich tendence upozorňovat na sebe prostřednictvím činů, mnohdy na hranici společenských i právních norem. Je velmi jednoduché mladistvého delikventa odsoudit, ale těžší je ho vyslechnout. Mnoho synů se může cítit vnitřně prázdných a rizikové jednání považují za formu volání o pomoc, o čemž vypovídá i následující úryvek z projevu papeže Františka na generální audienci ve Vatikánu:

„Nepřítomnost otcovských figur v životě dětí a mládeže způsobuje mezery a rány, které mohou být velmi vážné. Deviantní chování u dětí a adolescentů může být způsobeno nedostatkem vzorů a spolehlivého vedení v každodenním životě, nedostatkem blízkosti a lásky ze strany otců.“ (Papež František: Rodiny dnes trpí nepřítomností otců, 2015)

A právě těmto synům věnuji pozornost ve své bakalářské práci. K cílové skupině mě přivedl zájem o sociální práci v trestní justici, která propojením činností příslušných institucí (např. OSPOD – pozice kurátor pro mládež, Probační a mediační služba) zefektivňuje způsoby, jak s těmito jedinci pracovat se zapojením celého rodinného systému.

Cílem práce je zjistit, jak mladiství delikventi, kteří postrádají roli otce v rodině, pohlížejí na rodinu a jakou důležitost jí přiřkládají ve svém životě i delikvenci. Naplněním cíle přiblížím jejich způsob prožívání a podhalím vzájemnou provázanost mezi faktory podílejícími se na jejich protiprávním jednání.

Následující text je členěn na dva oddíly. První je tvořen teoretickým rámcem, jenž zahrnuje rodinný systém, jeho funkce, rozdělení rodičovských rolí a popisuje vztahy adolescenta s rodiči. Dále přechází k tématu otcovství, nastiňuje vývoj této role až k její

současné podobě, která je charakteristická ambivalentními trendy – „novým“ pečujícím otcem a otcem chybějícím. Vzhledem k povaze tématu se blíže zabývám absencí otce a jejím vlivem na život adolescentního syna. V druhé kapitole nabízím vymezení delikvence, zmiňuji její typické znaky u mladistvých a popisuji nejvýznamnější kriminogenní faktory ovlivňující jejich jednání. Druhý oddíl práce zaměřený na výzkum obsahuje metodologickou část, zahrnující cíl výzkumu včetně výzkumných otázek, dále metodu získávání dat, popis výzkumného souboru i zvoleného způsobu analýzy dat, jejichž interpretací překládám patřičné výsledky.

TEORETICKÁ ČÁST

1. Rodinný systém

Rodina tvořená rodiči, jejich dětmi, popř. prarodiči znázorňuje neobyčejně stabilní model ve všech obdobích evoluce lidského druhu až po současnost. V podstatě nenajdeme žádný příklad společnosti, která by se neopírala o rodinu jako o svůj základní článek. Již od starověku existují záznamy o mnoha pokusech přesunout rodičovskou péči na jiné osoby, včetně státem řízené instituce. Tyto pokusy se nikdy v širším měřítku neujaly (Matoušek, 2003, s. 5).

1.1 Podoba rodiny v posledním desetiletí

Podle většiny demografických ukazatelů žijeme v době, která rodině příliš nepřeje. To všem neznamená, že by hodnota rodičovství byla zpochybňována. Většina mladých lidí v Česku nevidí rodinu jako zastaralou instituci, podle jejich názoru by však v případě nevyhovujícího partnerského soužití měla být snadno odvolatelná. Mladí lidé dávají přednost hodnotám individuální autonomie v manželství i v rodině daleko více než předchozí generace. Mění se jak vzájemný vztah mezi manžely, tak povaha rolí členů v rodině. Česká společnost po roce 1989 prezentuje vedle nukleární rodiny další typy soužití. Česká rodina se nehroučí, pouze získává různorodější podoby (Katrňák, 2011, s. 22).

Ředitelka Národního centra pro rodinu Marie Oujezdská natolik optimistická není. V rozhovoru pro časopis Sociální práce mluví o tom, že existence současné rodiny musí bojovat s nejistotou. Nenaráží pouze na ekonomické aspekty, jakými jsou vysoká míra nezaměstnanosti či zadluženost v důsledku nedostatku dostupného bydlení. Větší potíže vidí ve zdroji seberealizace, jež nacházíme v profesním životě a v rodině získáváme „pouze“ citovou oporu. Namísto předávání hodnot a vedení svých dětí k lidskosti vynakládáme většinu své energie snaze o jejich nejlepší materiální zabezpečení. Ke zlepšení nepřispívá ani obecný názor veřejnosti, v jejichž očích není rodičovství posuzováno jako osobní úspěch, natož zdroj prosperity společnosti (Baláž, 2013, s. 5-7).

Kraus (2008, 83 – 86) přináší souhrn osmi zásadních charakteristik dnešních rodin, které k uvedeným problémům mohou výrazně přispívat:

Změna rodinné struktury: Narůstá počet jednočlenných domácností a počet osamělých žen s dětmi. Naopak klesá porodnost, v souvislosti s rozšířením antikoncepčních metod manželé dávají přednost plánovanému rodičovství. Podíl dětí narozených mimo manželství se zvyšuje, stejně tak počet narozených dětí svobodným matkám. Narození dětí mimo manželství ovšem neznamena, že by se děti čím dál tím více rodily do rodin, kde se otec nebude podílet na výchově dítěte. Formální uzavření manželství je bývá nahrazeno neformálním soužitím matky a otce ve společné domácnosti.

Demokratizace uvnitř rodiny: Muži nemá v současnosti v rodině již tak dominantní postavení, což ale nesnižuje jeho cenu. Přítomnost obou rodičů, kteří se doplňují, je pro dítě nenahraditelná. Jejich vzájemný vztah připomíná partnerství.

Separace od vnějšího světa: Rodinnému klidu v dnešní době napomáhá tendence členů odtrhnout se od přetechnizovaného vnějšího světa. Jestliže však rodině chybí vnější ukotvení společenskými vazbami, jakékoli konflikty narušují její rovnováhu a ohrožují kvalitu vzájemných vztahů.

Dezintegrace rodiny: Nejenže rodina opomíná komunikovat s okolím, ale stále častěji přestává sdílet své zážitky či starosti mezi sebou. Manželé i děti si vytvářejí „druhý život“, do kterého se vzájemně nepustí.

Časová zaneprázdněnost: Matka s otcem mají dojem, že jim chybí energie na jakoukoli relaxaci, natož aby byli ochotni trávit volné okamžiky se svými dětmi. Svou vinu se snaží vykoupit materiálními prostředky či vysokým kapesným, čímž riskují vytvoření pochybného hodnotového systému a charakteru svých potomků (sobectví, neskromnost, atd.)

Dvoukariérový model: Je produktem emancipace žen a zvyšujícími se nároky na pracovním trhu. Stejně jako předchozí uvedený rys může právě toto vést ve výsledku k rozpadu rodiny.

Vysoká rozvodovost: Poslední statistiky z roku 2013 ukazují neměnnost intenzity rozvodů. V roce 2013 soudy ukončily 27 895 manželství. Od roku 2001 zanikne rozvodem přibližně 47% manželství (Rozvodovost, 2013).

Diferencovanost rodin podle socioekonomické úrovně: Mnoho domácností spadá do nižších příjmových pásem. Finanční problémy řeší půjčkami, upadnou do dluhů

a přibližují se k sociálnímu vyloučení. Děti ze sociálně slabých rodin mají mnohdy potíže se socializací, objevují se sklony k porušování sociálních norem. Situace se týká zejména mladých rodin s dětmi.

Ač budoucnost rodinného společenství nyní může vyvolávat pochybnosti a obavy, Francois de Singly (1999, s. 7) nadále věří v jeho nesmrtelnost: „I přes mnohé katastrofické vize o klesající soudržnosti dnešní rodiny, o hrozbách plynoucích z rozvolněnosti manželských vztahů a nárůstu rozvodů, zůstává rodina stále nejvýznamnějším opěrným bodem a institucí socializace člověka.“

1.2 Funkce rodiny

Existenci rodinného systému podmiňuje a udržuje souhrn funkcí, jež mu dávají pravý smysl ve vztahu k jednotlivcům i k celé společnosti (Dunovský, 1999, s. 92). S vývojem moderní společnosti některé z těchto funkcí postupně připadly státním a nestátním subjektům. Ty, které zůstaly v pravomoci rodiny, tudíž nenahraditelné, musí čelit vzrůstajícím nárokům ze strany společnosti. Toto napětí mnohdy zapříčiňuje jejich nedostatečné naplňování (Stašová, 2001, s. 79).

Autoři se doposud neshodli na jediném platném dělení. Nejpřehlednější výčet funkcí rodiny, dle mého názoru, navrhuje Kraus (2008, s. 83). V samotném popisu některých funkcí se jeho pohled shoduje s názorem jiných autorů, i tak ovšem vytváří komplexní pojetí se zapojením všech podstatných aspektů.

1.2.1 Biologicko-reprodukční funkce

Pokud chce společnost zabránit stagnaci, měla by dbát o budování silné reprodukční základny. Nárůst počtu dětí je tedy v jejím zájmu, což se stát snaží ovlivnit vytvářením sociálních opatření s cílem usnadnit péči o rodinu. Smysl této funkce pro samotného jedince spočívá v uspokojování jeho biologických a sexuálních potřeb, včetně zajištění pokračování rodu (Stašová, 2001, s. 79).

1.2.2 Sociálně-ekonomická funkce

Reichel (2008, s. 204) vidí podstatu této funkce v uspokojování základních potřeb, hlavně zajištění bydlení, stravy, ošacení, vybavení domácnosti, vzdělání. Taktéž zahrnuje pomoc rodinným příbuzným v neočekávaných a těžkých situacích (požár,

živelná pohroma, úmrtí člena rodiny, atd.). Kraus (2008, s. 81) dodává, že výkonem profese se členové rodiny značně podílí na rozvoji ekonomického systému společnosti. V rámci této funkce rodina přijímá roli významného spotřebitele, na němž je závislý trh.

1.2.3 Funkce ochranná (zaopatřovací, pečovatelská)

Jak vyplývá z názvu, plněním této funkce rodina zabezpečuje péči o své členy ve všech úrovních zdraví (somatického, sociálního, psychického, spirituálního). Představuje pro ně útočiště, v němž nacházejí ochranu před vnějším světem (Reichel, 2008, s. 205). Ačkoli před rokem 1989 patřila tato funkce státu, nyní se hlavním aktérem stává rodina (např. ranější propouštění pacientů do domácí péče, vyšší finanční spoluúčast) s přirozeným a lidským zázemím (Kraus, 2008, s. 82).

1.2.4 Socializačně-výchovná funkce

Této funkci věnuji více prostoru, neboť správná socializace a výchova eliminuje příležitosti ke společensky neadekvátnímu chování.

Jedině rodina, jakožto primární socializační činitel, totiž dokáže dítě proměnit na právoplatného člena společnosti. Je prvním „učitelem“ hodnot, norem či rolí, které společnost ctí a pokládá za klíčové pro přijetí jedince a pro jeho včlenění do širších sociálních vazeb. Dítě se ocitá pod silným tlakem, přálo by si naplnit očekávání rodičů, neboť po jejich lásce a přijetí touží nejvíce. Pokud se tento typ učení neuskuteční v dětství, je vysoce pravděpodobné, že schopnost adaptace v dospělosti neproběhne správně (Brinkerhoff, Weitz, Ortega, 2013, s. 69 – 70).

Rodiče při plnění své výchovné funkce nepůsobí pouze na dítě, během vzájemné interakce ovlivňují všechny členy. Dynamika rodinného prostředí tvoří jedinečné základy pro budování sebepojetí, sebeúcty i představy o vlastním životě (Šulová, 1998, s. 326-327). Rozdíly v chování, v hodnotách i stylu prožívání jsou utvářeny výlučně tlakem výchovy, norem a očekávání. (Plaňava, 2000, s. 142).

Výchova je nesmírně složitý jev s nespočetným množstvím proměnlivých faktorů, jejichž působení se mění v závislosti na jejich vzájemné shodě. Určující roli nehraje pouze jediný faktor (např. špatný příklad otce), ale celý složitý komplex činitelů, které přináší každý, kdo vychovává, a tedy i rodiče, osobnost otce a osobnost matky (Kodýtková, 1977, s. 69).

V potaz musíme brát rovněž poznatek, že na starost o prospěch, na ochraně, výchově i vzdělávání dětí se kromě rodiny podílejí i další instituce. Kamarádi, přátelé, škola, později kolegové, atd., ti všichni mohou vytvářet jedincovu osobnost (Matějček, 1994, 16). Rodiče nejochotněji předávají svou zodpovědnost školským zařízením. V profesionálním přístupu učitelů vidí příležitost, jak napravit chyby ve vlastní výchově vzniklé volbou nevhodných výchovných stylů (Kraus, 2008, s. 83).

1.2.5 Rekreační, relaxační, zábavná

Aktivity tohoto druhu se podílí na kultivaci rodinných vztahů a upevňování citových pout. Ukazatelem plnění funkce je množství volného času stráveného v rodinném kruhu, typ společných činností či charakter rodinné dovolené (Kraus, 2008, s. 83).

1.2.6 Emocionální funkce rodiny

V rodině nacházíme uspokojení potřeby emocionálních vazeb, důvěry, bezvýhradného přijetí, touhy po emocionální stabilitě, po zapojení druhých do našich zájmů a starostí. Ačkoli tuto funkci plní rodina po celý život jedince, zásadně její ovlivňuje v dětství a období dospívání. Dlouhodobé odcizení od rodiny, popř. její dysfunkčnost má za následek vznik neuróz, citové deprivace a podílí se na narušení normality osobnosti (Vacínová, 2000, s. 32).

1.3 Rodičovské role

Matka a otec by měli být natolik emočně a sociálně zralí, aby mohli dítěti poskytnout péči, na níž je do jistého věku závislé. Navíc od nich společnost očekává, plnění specifických rolí. Některé rodinné problémy mohou pramenit právě neschopnosti či neochoty dospělého jedince svou roli rodiče plně přijmout a ztotožnit se s ní. Vnitřní konflikt, vycházející z nezpůsobilosti propojit narůstající počet rolí (rodiče, prarodiče, manžela, zaměstnance), mnohdy vede k frustraci a narušení dobrého fungování rodiny (Lovasová, 2006, s. 6).

1.3.1 Role matky

Vazba dítěte s vlastní matkou je již od narození nejdůležitějším prvkem optimálního vývoje jeho zdravé psychiky. Znamená sociální, psychologický i biologický základ lidství. Dítěti dodává pocit bezpečí, ochranu před okolím, přijímání podnětů či péči o základní potřeby nutné pro přežití (Šulová, 1998, s. 327).

Podle Zoji (2005, s. 221) lze kořeny závislosti dítěte na matce hledat již v prenatálním vývoji. Jejich vztah nevyžaduje prostředníka, protože pohled dítěte je primárně upřen na matku. A matka by tento oddaný pohled měla otci zprostředkovat. Žena svou pozici v současné době zneužívá ve svůj prospěch, nikoliv k tomu, aby podpořila vztah mezi dítětem a druhým rodičem. Pravděpodobně tak jedná v důsledku kritiky patriarchy nebo z pomsty za otcovu nepřítomnost.

Matka postupně přejímá otcovské vlastnosti. Je to cesta, jakou se lze vypořádat s absencí muže v rodině, aby tato role ve společnosti nezanikla úplně. Matka dokáže pochopit psychologii otce mnohem snadněji, než je tomu naopak. Otcovství je stejně jako mateřství výtvorem společnosti. Na rozdíl od role otce přispívá k roli matky biologický základ. Ta ovšem vznikla s přispěním biologického základu. Ten se skrývá pod vrstvou dějin a neukazuje se přímo, takže jej nelze tak snadno imitovat (Yablonsky, 1995, s. 254).

Bednaříková (2009) na mateřství také nahlíží jako na společenský jev a podotýká, že porodem se žena automaticky nemusí stát matkou. Společnost je podle ní subjektem, který rozhoduje, co znamená být perfektní matkou. Vzhledem k protichůdným ideálům v ženě vyvolává vnitřní konflikt. Už samotný mýtus dokonalosti ji zatěžuje a omezuje podmínky pro to, aby si vytvořila vlastní podobu mateřství. Společnost klade na matky vysoké nároky a přisuzuje jim zodpovědnost téměř za všechno, od tělesného a duševního zdraví dítěte, po chování, úspěchy i prohry.

1.3.2 Role otce

„Otcovská výchova je uměním. Musí se pojit s něžnou láskou, shovívavostí, jemností a zároveň s rozhodností a silou. Tyto dva postoje stojí proti sobě jen na první pohled. Umění výchovy záleží v rozlišování, kdy použít jemnost, citlivost, a kdy neobblomnost a rozhodnost.“ (Augustyn, 2001, s. 68).

Nejcennější podporou rozvoje dětské osobnosti je uvědomění dítěte, že o něj pečují dvě milující osoby, schopné rozumět jeho potřebám a uspokojovat je, a to bez ohledu na nepochybně existující rozdíly v jejich péči, určované strukturou a fungováním společnosti (Yablonsky, 1995, s. 208). Rozdíly v úkolech obou pohlaví přispívají k souznění rodičů. Vztah otce k dítěti se odvíjí od jeho vztahu k matce. Záleží na tom, jaké prostředí pro ni pomáhá vytvářet, jak ji podporuje, jak se podílí na budování spokojené rodinné atmosféry. Poruchy výchovy mnohdy pramení z nedostatku harmonie ve vztahu rodičů a u potomka vyvolávají vzdor, žárlivost či útočnost (Brtníková, 1991, s. 160).

Otcovská role s sebou nese i další rozmanité vlastnosti. Na jedné straně by muž v rodině měl být živitelem, oporou i odborníkem na život. Matky opakovaně apelují na jeho zodpovědnost a autoritativní postoj k dětem – na řád a pořádek. Dceři má předávat představu „drsně jemného“ muže vzbuzujícího obdiv, zatímco syna by měl svým osobním příběhem inspirovat. Nadto by měl doplnit dostatek porozumění, dětem přinášet pocit bezpečí, ale zároveň v nich probouzet radost ze života (Novák, 2008, s. 18).

Za normálních podmínek otec ztělesňuje přirozený model muže a identifikační osobu s určitými morálními kvalitami. Identifikace syna s otcem se začíná rozvíjet již v kojeneckém věku a pokračuje až do období jeho adolescence. Ztráta otce proto nepříznivě ovlivňuje potomka ve všech fázích jeho socializace (Matějček, 1992, s. 165).

V rodinách, kde je otec přítomen, se do procesu socializace zapojuje různou měrou. Někdy je to právě matka, kdo přijímá veškerou zodpovědnost za výchovu dětí i vedení domácnosti, ať už z důvodu otcovy pracovní vytíženosti nebo kvůli jeho formální přítomnosti při špatně fungujícím vzájemném vztahu. Pouze fyzická přítomnost otce nezaručuje zdravý vývoj dětí, vždy musíme brát v potaz celkovou kvalitu rodinného zázemí (Sobotková, 2001, s. 133).

1.4 Rodina adolescenta

Adolescence propojuje dětství s dospělostí. Macek a Štefánková (2003, s. 9) období navazující na pubescenci vymezují v časovém intervalu 15 – 20 (22) let. V českém jazyce bývá termín nahrazován označením dospívající. Etapa je spojena s procesem emancipace, hledáním identity a separace ze závislosti na rodině, což

se projevuje přeměnou vztahů i postojů k dospělým. Vztahy bývají mnohem intimnější a emočně významnější (Vágnerová, 2012, s. 399 - 403).

Rodiče působí svým příkladem, celým svým životem, celou svou osobností na děti od jejich nejútlejšího mládí, po celou dobu jejich vývoje. Rádi by si co nejdéle uchovali svou autoritu, i kdyby jen formální, protože jim tato pozice napomáhá řešit případné vztahové problémy a tvoří součást vlastní identity. Pohled na rodiče se v očích dítěte postupně mění, nejzřetelněji právě v tomto období (tamtéž, s. 399 – 403).

Adolescent se v mnohem větší míře než doposud stává autorem vlastního života, velmi mu záleží na jedinečnosti a autentičnosti. Zároveň pociťuje silné nutkání identifikovat se s některou skupinou, komunitou či subkulturou svých vrstevníků, vůči jiným se naopak potřebuje vymezit negativně. Blízké vztahy s rodiči ustupují do pozadí, jejich podstata – akceptace a tolerance – ovšem přetrvává. Dospívající touží po tom, aby mu rodiče věřili a ponechávali mu svobodu. Pokud k němu nedokážou přistupovat jako k rovnocennému partnerovi, měli by respektovat alespoň jeho individualitu, potřeby a zájmy (Macek, Štefánková, 2012, s. 28).

Dospívající jedinec začíná vidět v rodičích a jejich stylu života model své bližící se dospělosti. Kritizuje a konfrontuje jejich hodnoty, názory i chování s ideální představou identity, kterou si vytvořil. Posuzováním rodičů nepopírá všechny hodnoty rodinného systému. Rodinné prostředí je považováno za samozřejmé do té míry, která nebrání v osamostatňování. Potřebu citové jistoty si jedinec uvědomuje pouze v situacích subjektivního ohrožení (Vágnerová, 2012, s. 399 – 400).

Pokud adolescent zaznamená u rodiče slabé místo, začíná hledat jiný vzor, jinou akceptovatelnou autoritu. Aby rodiče dospívajícímu imponovali a skutečně udrželi svoji pozici, měli by ho brát vážně. I dospívající potřebuje kritiku, ačkoli se s ní hůře vyrovnává (Říčan, 2009, s. 214).

1.5 Vztahy adolescenta s rodiči

Je poměrně běžné, že dospívající prožívají příjemné vztahy jak se svými rodiči, tak s vrstevníky. Vztah s rodičem znamená dlouhodobý a kontinuální proces, období adolescence by samo o sobě nemuselo být spouštěčem výrazných prožitkových změn (Macek, Lacinová, 2012, s. 18). Tuší-li dospívající, že se může před svými rodiči bez obav otevřít a vyjádřit své názory i pocity, protože mu rodiče naslouchají (ač s ním nemusí vždy souhlasit), případné konflikty nejsou fatální a nedotýkají se sebevědomí

ani sebeúcty dítěte. Naopak mohou přispívat k sebeprosazení a sebepotvrzení (Grotevand, Cooper, 1985, podle Macek, Štefánková, 2012, s. 26).

Jestliže v rodině panuje nesoulad ve velké míře, část dospívajících může na situaci zareagovat tzv. rizikovým chováním. Útěky z domova, konzumace drog, výskyty sebevražd, to vše může pramenit z nefunkčního vztahu mezi dítětem a rodičem, jehož kořeny však sahají do mnohem ranějšího období (Petersonová, 1988, podle Macek, Štefánková, 2012, s. 26). V adolescenci jsou pouze ventilovány.

1.5.1 Vztah matky a syna

Ve vztahu mezi matkou a dospívajícím synem bývá více tolerance a méně kritiky, syn snadněji získává svobodu. Matky na syny kladou menší požadavky než na dcery, obzvláště pokud jde o domácí práce. Chlapci se ve vztahu k matkám snaží prosazovat, jelikož pro ně ztělesňují modely ženské role. Experimentují s rozvíjející se mužskou dominancí. Na druhou stranu svou matku často hájí a chrání. Vývojově nevyhnutelné uvolnění vzájemných vazeb matky a syna přispívá k pozitivním vztahům s otcem (Vágnerová, 2012, s. 405).

Jejich vzájemné propojení musí být přerušeno před vstupem potomka do dospělého života. Oddělení slouží k tomu, aby byl syn schopen posoudit psychologické hranice mezi matkou a svou potencionální partnerkou a nepřisuzoval jim shodné vlastnosti. V silném poutu se synem může matka skrývat citovou tíseň ženy, které chybí pozornost manžela, a proto jako náhradního partnera vnímá svého syna. Přítomný otec v rodině proto tvoří hranice „splynutí“ matky s potomkem, protože jí připomíná její ženství (Corneau, 2000, s. 103-110).

Rozlišování vlastního území od prostoru patřícího synovi může být pro matku mnohdy obtížné. Pokud rozdává pouze zákazy, narazí na vzpouru, když je příliš liberální, nepomůže dítěti, jak se vyrovnat s frustrací a jak se nenechat porazit první překážku. Hranice přináší dítěti pocit bezpečí a ukazují mu správný směr počínání (Corneau, 2000, s. 116-117).

1.5.2 Vztah otce a syna

Nejdůležitější rodinnou aliancí dítěte je spojenectví mezi dítětem a rodičem stejného pohlaví. Identifikací se dítě učí základům sexuální role, rozvíjí svůj intelekt, osvojuje si sociální dovednosti, morální citění a schopnost usměrnit své emoce (Matoušek, 2003, s. 81).

Vztah s otcem prochází během dospívání určitou proměnou. Jeho proměnlivost vyplývá z nepřijetí autoritářských projevů otce, z potřeby syna strhnout na sebe otcovu pozornost či vyprovokovat jej alespoň k nějaké reakci. Dospívání nabízí prostor pro ventilaci nashromážděných pocitů, i přes jejich negativní vyznění se většinou jedná jen o vývojově podmíněné výkyvy (Vágnerová, 2000, s. 406).

Zoja (2005, s. 235) na základě již provedených studií usuzuje, že v současné době otcové svůj vztah se syny upevňují nejčastěji společným sledováním televize. Dále mluví o zajímavém fenoménu šířícím se v posledním desetiletí ze západu: syn oslovuje otce křestním jménem. Příčiny autor zdůvodňuje zvětšujícím se mezigeneračním odstupem a zánikem kultury, která vytváří posvátný vztah otce a syna. Otec se nevědomě vztahu vzdává nebo se obává opuštění a nahrazení silnější a suverénnější autoritou, kterou syn v okolí svých vrstevníků vyhledává. Uvědomuje si, že jediné, co mu zbývá, je přizpůsobit se adolescentní komunikaci a uchovat alespoň přátelské vztahy, když zanikla jedinečnost těch otcovských. Dialog se synem bude spíše možný, když bude chlapcem oslovován kamarádsky.

Henslin (2003, s. 33) vidí v opravdovém citovém spojení s otcem přínos pro synovu osobní identitu, pro osvojení základních hodnot a stálost v názorech. Chlapec získává cílevědomost, objevuje svou mužnost i sílu, která mu pomáhá v tíživých časech. Podle autora jsou dnešní mladí muži zmateni a nemohou najít smysl života. Chybí jim vědomí hodnotového ukotvení, zvnitřněných pravidel a norem. A to jen proto, že většina z nich postrádá kontakty s otci, dědečky či strýci, které by mohli požádat o radu.

S transformací společnosti se změnil pohled na otcovství jako na nezaměnitelný symbol autority a dominance. Jelikož mě tento vývoj zaujal a vidím v něm smysl pro získávání širšího povědomí o otcovské roli a jejích těžkostech, rozhodla jsem se historickému průřezu otcovstvím vymezit samostatnou kapitolu.

1.6 Historie otcovství

Nepřítomnost otců bývá někdy přičítána psychologickému tlaku feminizmu, studentským nepokojům a dalším událostem, které se jich dotýkají do takové míry, až raději volí útěk. Dnešní absence otce vychází z řady historických a kulturních zvrátů, k nimž došlo v průběhu tisíciletí (Zoja, 2005, s. 252).

1.6.1 Minulí otcové

Tradiční mužská nadřazenost v ryzí podobě je dobře vidět na postavení muže v antickém Římě. Nejenže muži měli absolutní moc nad svými dětmi, ale dokázali se jich dokonce zbavit prodejem do otroctví nebo vraždou. A matky se musely smířit s bezprávím. Tradice patriarchálního otcovství se uchovala po staletí a změnám podléhala jen zvolna. Pozdější zákony otci povolovaly vykonávání rozhodnutí takřka o všem, co se dítěte týkalo. Současně měl povinnost se o dítě řádně starat a zabezpečovat jeho materiální potřeby. V případě rozvodu platila vyživovací povinnosti pouze pro otce (Černá, 2001, s. 22).

Status „hlavy rodiny“ zůstal otci až do konce 18. století. Před průmyslovou revolucí byl považován za lepšího pečovatele o děti než jejich matka. Starším dětem obstarával morální a náboženskou osvětu, připravoval je na nástrahy dospělosti a život mimo domov. Tato funkce nemohla být svěřena matkám, které byly vnímány jako společensky izolované a příliš emotivní, jež se samy neobešly bez ochrany racionálních mužů. Téměř ve všech případech rozvodu byla uložena vyživovací povinnost pouze otci (Chmelařová, 2008, s. 28-29).

Průmyslová revoluce zažité vzorce zcela mění. Ekonomický rozvoj podněcuje mnohé otce opustit rodinu a odejít za prací. Jejich hlavní úloha již není zaměřena na zprostředkování hodnot, ale směřuje k vydělávání peněz na živobytí. Muž najednou přestává být učitelem, přijímá funkci lovce výdělků (Zoja, 2005, s. 236). Další faktor podílející se na změně otcovské role je zvolna přicházející feminizace, projevující se prozatím v domácím prostředí. K ženám začíná být přistupováno jako k bytostem, vybaveným k výchově bez ohledu na pohlaví dítěte. Společnost nechává otci formální status hlavy rodiny, ale jeho zásah do výchovy omezuje pouze na případy selhávání matčiny autority (Černá, 2001, s. 22 - 23). S přesunem mužů do pracovní sféry se mění i směr jejich realizace. Smysl mužství začínají hledat v prostředí mimo domov. Jejich

sebeurčení ovládají individuální ambice a pracovní úspěch; hodnoty domova či rodičovství přestávají být zásadní. Otcovství ztrácí poslání (Chmelařová, 2008, s. 30).

Polovina dvacátého století byla pro naši zem symbolem řízené emancipace žen téměř absolutním zapojením do pracovního procesu. V rámci fáze plánování socialistické ekonomiky měla být starost o rodinu předána státem zřízeným službám (předškolní zařízení, kolektivní stravování). Otcův podíl na péči převzaly instituce (Fafejta, Jára, Maříková, Müller, Pešáková, Šmídová, Vodochodský, Zachariášová, 2014, s. 7).

Péče o dítě v Československé socialistické republice byla v 70. a 80. letech založena na štědré rodinné politice. Všechny výhody byly poskytovány jen ženám, ani v tomto období se stále nepočítalo s větším zapojením mužů. Těm navíc vojenská služba mnohdy znemožnila fyzickou přítomnost v raném věku svých dětí (tamtéž, s. 7).

Role muže v rodině se stala předmětem zkoumání až ve druhé polovině 70. let 20. století. Do té doby byla v pozadí, podceňována a zastíněna kultem mateřství s nekritickou vírou v mateřské instinkty či genetickou předurčenost stát se matkou. Světové výzkumy věnované otcovství dospěly k závěru, že otec velmi výrazně zasahuje do vývoje dítěte a co je důležité – má stejné schopnosti pečovat o děti a vychovávat je jako matka (Maříková, 1999, s. 18).

1.6.2 Novodobé otcovství

Pracovní skupina Rady vlády pro rovné příležitosti žen a mužů vydala v roce 2014 Zprávu o sociálních podmínkách otcovství v České republice, v níž se zmiňuje o dvou rozporných stanoviscích v praxi současného otcovství. Podle prvního postoje novodobý muž pravidelně pečuje o děti a vykonává domácí práce. Impulzem k tomuto jednání je profesní seberealizace ženy a rostoucí zájem muže o výchovu dítěte. Jak autoři uvádějí, toto zapojení přesto nemůžeme srovnávat s mírou angažovanosti matek ve výchově. Druhá zaznamenaná tendence směřuje k chápání muže jako fyzického i mentálního cizince vůči rodině. Otec se zaměřuje hlavně na živitelskou roli nebo ztrácí kontakt s dětmi v důsledku rozvodu, případně není ve spojení s dítětem již od jeho narození (Fafejta a kol., 2014, s. 10).

Otcovství nemůžeme omezovat pouze na dva jmenované modely. Pro některé muže je identita živitele podstatná, nikoliv stěžejní, čili na stejnou úroveň cíleně staví i kontakt s dětmi. Čeští otcové jsou údajně mnohem otevřenější pečovatelskými.

Rozdělování péče mezi matku a otce závisí taktéž na osobnosti partnerky a vychází z ochoty páru o rodičovství vyjednávat. Nemůžeme jednoznačně prohlásit, že by otcovství bylo zcela osobní věcí, předmětem svobodné volby. Podobu dnešního otce určuje situace na trhu práce, přístup zaměstnavatelů i politika státu. Velkou měrou ji definuje vzdělání a konkrétní životní styl (tamtéž, s. 10).

Jelikož je absence otce předmětem mého výzkumu, budu se tomuto jevu nyní věnovat blíže.

1.7 Trend chybějících otců

K názvu kapitoly mě inspiroval Corneau (2012, s. 21), který tento pojem považuje za výstižnější než pojem „nepřítomní“. Ve spojení s otcovstvím totiž pojímá fyzickou i psychologickou absenci otce, včetně nepřítomnosti duševní a emoční. Zahrnuje otce, kteří se navzdory své fyzické přítomnosti nechovají otcovsky. Autor má na mysli muže autoritářské, utlačující nebo ty, kteří odmítají veškeré tvůrčí myšlení či snahu o sebeprosazení. Připomíná otce závislé na alkoholu, jejichž emocionální vratkost upevňuje v synech nejistotu.

Corneau dále uvádí (tamtéž, s. 22), že úspěšnost řešení problémů kořenících v neúplné rodině, závisí na příčině separace rodičů a na podobě akceptace matkou. Ze situací vedoucích k odchodu otce jsem zvolila tři typy, přičemž nejvíce prostoru věnuji rozvodu, vzhledem k vysoké četnosti jeho výskytu. Následně přiblížím druhou nejobvyklejší příčinu osamění matky, kterou je úmrtí partnera – otce dítěte. Třetí případ, výkon nepodmíněného trestu odnětí svobody, jsem zvolila kvůli úzké souvislosti s mezigeneračním přenosem kriminality.

1.7.1 Rozvod rodičů

Adolescenti nepotřebují tolik péče jako menší děti, tudíž se s rozvodem vyrovnávají mnohem lépe. Připadá jim důležité věnovat se svým zájmům a nevstupovat do sporu mezi rodiči, kteří by je chtěli mít na své straně. Negativní dopad tuší při strachu o budoucnost, o funkčnost své vlastní rodiny. Někdy adolescent naopak chápe rozvod coby zradu a snaží se rodinnému kruhu vyhybat odmítáním komunikace s rodiči (Teyber, 2007, s. 17).

Špaňhelová (2010, s. 94) uvádí situaci, kdy dospívající pokládá rozvod za nevyhnutelnou situaci, protože sám je schopen označit manželství rodičů za nefunkční. Nevidí tedy důvod, proč by se oba rodiče měli ve vztahu trápit. Jelikož je toto období typické změnami názorů, může být v koalici nejprve s jedním rodičem a posléze se proti němu otočit. Jedinec též může cítit vinu, přehnaně kritizovat, popř. divoce vyjadřovat své emoce. Pro zmírnění dopadů rozvodu je nutná komunikace mezi členy rodiny, samozřejmě především mezi rodiči.

Ve většině případů jsou děti svěřovány do péče matky, a to až v devíti případech z deseti. Pro syna tedy bývá největším problémem vzájemné odloučení s otcem. Jaké následky rozpad rodiny přináší potomkům, záleží na tom, kolik pozornosti otec věnuje jejich potřebám (Yablonsky, 1995, s. 156). Ballnik (2012, s. 40) shrnuje okolnosti, vedoucí k nepřítomnosti otce v synově životě po rozvodu. Ve své knize zmiňuje deprese, nenávist k matce zrcadlící se v nenávisti k dětem, otcův nový život, matčino vytěsnění otce z výchovy dítěte a neposlední řadě nedostatek otcova zájmu.

Většina výzkumů rozvodovosti zkoumá dopady tohoto rozhodnutí na dítě. Bylo však zpozorováno, ačkoli bez empirického šetření, že odloučení od dítěte přináší duševní trápení i otcí. Jeho psychické potíže pocházejí z pocitu selhání, viny či studu za to, nebojoval o záchranu narušených rodinných vztahů (Zoja, 2005, s. 243).

1.7.2 Úmrtí otce

Děti a dospívající zažívají nejzávažnější ztrátu úmrtím rodiče. Nejen, že se musí smířit s jeho odchodem, ale také se musí postavit všem praktickým problémům spojeným s jeho smrtí. Největší nutkání nahradit rodiče stejného pohlaví pociťují dospívající synové. Ačkoli se snaží ztvárnit „mužského v domě“, neměli by zapomínat na své úkoly stanovené vývojovým cyklem. Pokud bude jejich plnění přesunuto do vývojově jiné etapy, může se nezpracovaná krize projevit v dospělosti, např. ve formě psychických či psychosociálních potíží (Kubičková, 2001, s. 56 – 59).

Neúplnost rodiny se matce lépe daří vyvažovat, vznikla-li na základě ovdovění než rozvodu. Díky matčíným vzpomínkám zesnulý otec v rodinném kruhu pomyslně přetrvává tak jako jeho trvalá autorita zdánlivě upevňována smrtí (Corneau, 2012, s. 171). O to náročnější je situace nově přichozího partnera do rodiny. Většinou se nelze vyhnout srovnávání obou mužů. Přesto je dětmi přijímán s větší ochotou než

partner po rozvodu. Důležitou roli hraje věk potomka, citlivý přístup a postoj prarodičů zemřelého (Matějček, Dytrych, 1999, s. 101).

Míra akceptace nevratné ztráty otce zasahuje do synovy budoucnosti. Veerman a Barton (2003) ve své knize *Když váš otec zemře: Jak se muži vyrovnávají se ztrátou svého otce* na základě kvalitativního přístupu popisují ty oblasti mužského světa, které jsou odchodem otce nejvíce zasaženy. Jednou z nejzásadnějších je zranitelnost. Syn se považuje za sirotka, ačkoli jeho druhý rodič žije. Cítí se odloučen i od okolí a ničí jej osamělost. Otec mu ztělesňoval ochranný štít, bránil jeho mysl před strachem či krizí, jenže najednou netuší, na koho se obrátit. To vše platí i pro syny, kteří měli se svými otci negativní vztahy. Připadají si zranitelní, přestože jejich otcové nepřipomínali ochránce. Navíc jsou vedeni představou, že přerušení cyklu zla v rodině je najednou pouze v jejich rukou.

1.7.3 Výkon nepodmíněného trestu odnětí svobody

Pokud otec od dospívajícího syna odešel z důvodu výkonu trestu odnětí svobody, syn může začít zpochybňovat jeho autoritu a odmítat dodržování hranic jednání nastavených dospělými. Rodiči nezbyvá nic jiného, než po návratu z vězení o svůj ztracený respekt bojovat (Parke, R. 2002, s. 16).

Stěžejním předpokladem synovy akceptace této události je kvalita vztahu s otcem před výkonem trestu. Vytváření pevného pouta totiž mnohdy znázorňuje ochranný prvek, díky němuž se syn s dočasnou ztrátou otce vyrovná lépe a s méně negativními následky (Thompson, 1998, podle Stewart, Parke, 2002, s. 7). Synové, kteří zažili několik rodinných zvratů, odmítají opětovné shledání s otcem po jeho propuštění. Rostoucí vliv těchto okolností se může projevit mnoha formami, např. špatným studijním prospěchem a rizikovým jednáním, které v dospělosti může přecházet až k páchání trestné činnosti (Parke, R. 2002, s. 16).

1.8 Dopad chybějícího otce...

Ačkoli počet průzkumů zaměřených na následky nepřítomnosti otce narůstá, jejich závěry nemůžeme označit za jednoznačné. Zdá se, že chlapci bez otců se dle statistik musí vypořádat s většími těžkostmi než jiní, úskalím tohoto tvrzení je ovšem spousta výjimek (Badinterová, 2005, s. 166).

1.8.1 ...na vnímání mužské identity

Corneau (2012, s. 43) tuto oblast vystihuje následovně: „Známkou chybějícího otce zůstává křehkost mužské identity jeho synů.“

Pro chlapce vyrůstající bez otce je ve srovnání s chlapci z úplných rodin charakterističtější slabší vyhraněnost v typicky mužských zájmech nebo naopak tzv. kompenzační maskulinita projevující se přehnaným mužským stylem chování se snahou skrýt svoji vnitřní křehkost a nejistotu identity (Janošová, 2008, s. 187). Ta se navenek dále může projevovat nepřiměřenou závislostí na vrstevnících, problémy s mužskou autoritou, popř. zahrnutím všeho, co by mohlo být označeno za projevy ženskosti. Tyto vlastnosti se promítají i v dospělosti ve vztahu k vlastním dětem, čímž si zajišťují přenos do dalších generací (Biller, 1981, podle Janošová, 2008, s. 187).

Syn mohl identifikaci s mužským pohlavím taktéž odmítnout. Příklad otce s násilnou povahou, s projevy slabosti a se sklony k alkoholismu jej odradil natolik, že se rozhodl přestat otce tolerovat a v čemkoli se mu podobat (Corneau, 2012, s. 21). Matoušek (2003, s. 62) tento fakt potvrzuje myšlenkou: „Proces identifikace s rodičem probíhá jednoduše jen tam, kde se dítě s rodičovským vzorem ztotožnit mohlo a chtělo.“ Dospívající musí po svém vzoru pátrat jinde.

V kapitole popisující vztah matky a syna jsem nastínila důležitost přerušení jejich vzájemné vazby v určité fázi vývoje. Nedokonalým odpoutáním od matky může syn trpět poruchou vlastní identity a jejich vztah nabude extrémních podob, neboť poblíž není nikdo, kdo by mu separaci umožnil. A matka postrádá někoho, kdo by jí připomněl její ženskost. Výsledkem silného citového pouta a nadměrné, svazující péče bývá odtržení radikální cestou. Syn bojuje o potvrzení vlastní identity, proto se svým jednáním podvědomě snaží matku odpudit. Ignoruje pravidla, která mu byla vštěpována, přestává mu záležet na matčině péči, což jí dává výrazně najevo. Ztrácí k ní respekt a k jejím výčitkám či požadavkům přistupuje odmítavě (Vágnerová, 2012, s. 405).

1.8.2 ...na intimitu

Černá (2001, s. 32) tvrdí, že nevyhraněnost identity se mnohdy projevuje strachem z intimity, doprovázeným citovou nezralostí, pasivitou nebo naopak závislostí, která se navenek projevuje agresivitou.

Neexistuje mnoho studií, které by intimitu synů chybějících otců podrobně zkoumaly. Dosud bylo zjištěno, že chlapci vychováni v domácnostech pouze matkou hůře dosahují naplnění v heterosexuálních vztazích, jež mnohdy ani nebývají trvalé. Obávají se odmítnutí, a proto jsou spíše odměření. Mají strach se psychicky otevřít, poodhalit své vady, důvěřovat druhým i sobě samému a zariskovat. Téměř zanevřeli na lásku kvůli vzpomínkám na bolest svých rodičů, která skončila odchodem jednoho z nich. Výzkum dr. Waallersteinové srovnával muže, kterým otec zemřel před dvanáctým rokem, s muži, jejichž otec zesnul později. Výsledky ukázaly, že ve druhé skupině měli muži větší naději na spokojené manželství a méně tendencí vyhýbat se intimitě (Warshak, 1996, s. 53).

1.8.3na motivaci k seberozejví

Naše intelektové funkce neovlivňuje pouze genetický základ, ale rovněž vlivy prostředí, jehož součástí jsou i otcové. Dr. Biller (podle Warshak, 1996, s. 35) nepochybuje o pomoci otce naplňovat synovu intelektovou kapacitu tím, že mu dává za příklad svou schopnost úspěšně fungovat mimo domácnost.

Mladým jedincům, kteří přicházejí o příklad dobré otcovské péče, chybí jistota během studia, při volbě profesní kariéry nebo v osobních záležitostech. Otcova náklonnost bývá zpravidla něčím podmíněna, což stimuluje syna k činnosti. V opačném případě dospívající ztrácí smysl pro zodpovědnost, respekt k hierarchii či odvahu překonat sebe samého (Corneau, 2012, s. 25).

1.8.4 ...zvládání agresivity

Agresivita patří k charakteristickým znakům osobnosti každého jedince. Její reálný projev – agrese, vysvětluje Hacker (podle Nakonečný, 1997, s. 201) takto: „Agresi definujeme jako onu v člověku spočívající dispozici a energii, která se projevuje původně v aktivitě a později v nejrozmanitějších individuálních

a kolektivních sociálně naučených a sociálně zprostředkovaných formách od sebezprosazování až ke krutosti.“

Muž je údajně předurčen k agresivnímu chování kvůli biologickým předpokladům (hormonu testosteronu) a vzhledem k jeho tradiční funkci ochránce. Musí se dotknout své divoké energie, získat příležitost se bránit, aby svou zuřivost proměnil v sílu, která by mu pomohla ovládat vnitřní pnutí. Právě proto si tuto bojovnou kvalitu dítě osvojuje identifikací s otcem (Corneau, 2012, s. 139).

Novák (2013, s. 54) sleduje příčiny agresivity osamělých synů v jejich marném hledání autority, která by jim ukázala jiné metody řešení problémů a uvolňování energie než násilím. O jevu hovoří jako o tzv. karenci autority.

Ztráta otce, popř. pravidelné konflikty v rodině mohou být spouštěčem emocionální agrese. Syn bývá citlivější vůči běžným negativním pocitům, jejichž dlouhodobá kumulace zjednodušuje průchod agrese jakožto obranné reakce (Martínek, 2009, s. 31).

Agresivita se neobrací pouze k okolí, míří směrem k samotnému jedinci. Podle Nováka (2012, s. 69) postrádají tři čtvrtiny mužských sebevrahů svého otce. Dochází u nich mnohem více k úrazům a častěji trpí psychosomatickými chorobami.

1.8.5 ...na sociální chování

Vědomí odpovědnosti, sebeovládání, vysoká úroveň morálního vývoje, to jsou vlastnosti, které špatně socializovaný jedinec s omezenou mírou sociability, popř. se sklony k asociálnímu až delikventnímu chování, postrádá. Formují se v průběhu života pod vlivem rodinného prostředí. Výsledky studií, zaměřujících se na tyto atributy, opět poukazují na deficit v této oblasti u neúplných rodin. Chlapci, jejichž angažovaní otcové nepodceňují citové projevy, přijímají více odpovědnosti za své jednání. Samozřejmě nemůžeme jednoznačně prohlásit, že by nezájem otce vždy přispěl k asociálnímu postoji syna (Černá, 2001, s. 33).

2. O delikvenci

2.1 Základní vymezení delikvence

Termín **delikvence** (z lat. delinquere = provinit se) původně figuroval pouze v trestní justici, v současné době je v sociálních vědách a učebnicích psychopatologie již běžným pojmem. Vyjadřuje mírnější porušení právních nebo společenských norem, včetně přestupků. Delikventy, tedy osobami, které se takového jednání dopouštějí, bývají zejména děti a dospívající (Matoušek, Kroftová, 2003, s. 315). Následný trest určuje, co je delikvencí a co není. Souhrn trestných činů sankcionovatelných podle trestního zákona označujeme termínem **kriminalita** (Fischer, Škoda, 2009, s. 156).

Někteří autoři rozlišují termíny *dětská delikvence* (do 15 let) a *juvenilní delikvence* (od 16 do 18 let). Koudelková (1995, s. 35) do juvenilní delikvence zahrnuje přestupky osob mladších osmnácti let, jejichž důsledkem bylo předvolání k trestnímu řízení. V našich podmínkách, hlavně v kriminalistické praxi, bývá tento pojem obvykle chápán totožně jako spojení *kriminalita mladistvých*.

Děti mladší patnácti let a mladistvé souhrnně označujeme pojmem **mládež**. Právní terminologie definuje **mladistvého** speciálním zákonem (Zákon 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, §2, odst. 1, písm. d) jako jedince, který v „době spáchání provinění dovršil patnáctý rok a nepřekročil osmnáctý rok svého věku“. Jeho odpovědnost za spáchaný čin je podmíněna takovou mírou rozumové a mravní vyspělosti, aby byl schopen své protiprávní jednání rozlišit a ovládat (Zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, §5 odst. 1).

V souvislosti s delikvencí se pojí termín **kriminogenní faktory**, což jsou obecně všichni rizikové činitelé, kteří vyvolávají, usnadňují nebo přispívají k páčání trestných činů.

Psychologický pohled na definici kriminality a delikvence nabízí Vágnerová (2004, s. 805). Páchání kriminálních činů řadí mezi projevy poruchy sociálně adaptačních schopností a dovedností. Tato odchylka od sociálních norem jasně naznačuje neschopnost nebo neochotu plnit požadavky či očekávání společnosti. Pachatelé, resp. delikventi, postrádají kritický náhled na své společensky nepřijatelné chování a z toho důvodu nemusí mít zájem na svém stylu života něco měnit, natož hledat odbornou pomoc.

2.2 Specifika mladistvých delikventů

Podle posledních statistik Policie ČR jsou mladiství nejčastěji stíháni za majetkovou trestnou činnost, tedy za krádeže a vloupání. Dále následuje ublížení na zdraví, násilné loupeže, vydírání a nedovolená výroba a jiné nakládání s omamnými a psychotropními látkami (Zpráva o situaci v oblasti vnitřní bezpečnosti a veřejného pořádku na území České republiky v roce 2013, 2013).

Způsob, kterým mladistvý provede trestný čin, je výrazně předurčen jeho psychickým a fyzickým vývojem, vlastnostmi a zkušenostmi. Tím se podle Mühlpachra (2009, s. 130) odlišuje od pachatele dospělého. Autor zaznamenal několik specifík delikvence mladistvých. Volba objektu trestného činu bývá ovlivněna jiným hodnotovým systémem než u dospělých. Jedincův rozum více ovládají emoce a silné nutkání ihned uspokojit své potřeby. Příprava trestného činu je ukvapená, nepromyšlená. Mladiství pachatelé, mezi nimiž co do počtu převládají chlapci, nejsou schopni adekvátně překonávat překážky, proto spolu s nedostatkem vědomostí využívají neúměrných prostředků k dosažení cíle. Na jejich protizákonné jednání mnohdy působí užívání návykových látek, zejména alkoholu, čímž se zvyšují tendence k agresivním projevům a k přehnaným reakcím na podněty z okolí. Chování delikventů se vyznačuje nepřiměřenou rázností projevující se ničením předmětů a poškozováním zařízení. Výrazným znakem trestné činnosti této věkové kategorie je vzájemná spolupráce ve skupině pachatelů typická přerozdělováním zisku dle pevné hierarchie. Večerka (2008, s. 458) k výčtu připojuje sklony mladistvých k nekompromisní obraně vlastní představy spravedlnosti a napohled přímého řešení vzniklých komplikací.

Mladistvým s potížemi se zákonem chybí schopnost konstruktivního řešení konfliktů, ale na druhou stranu mají vybudovanou téměř bezchybnou neutralizační metodu pro potlačení pocitu viny, díky níž akceptují své jednání. Jejich osobnost je tvořena hraničními vlastnostmi, často se cítí zranitelní a citliví. Podněty k protizákonnému jednání mladiství přijímají osvojováním agresivního chování nejen uvedeným vlivem návykové látky, ale též v prostředí nepříznivých mezilidských vztahů v rodině či škole (Čírtková, 2004, 214-215).

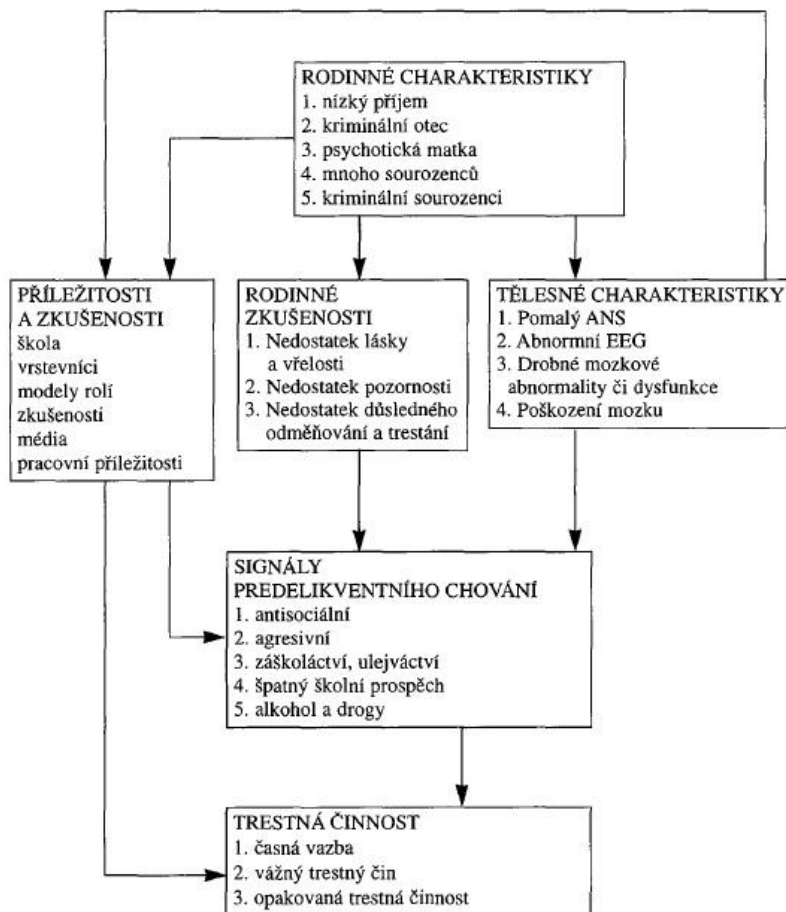
Většina delikventů si neváží sama sebe, nemají jasnou představu o své hodnotě. Recidivisté mají v průměru nižší sebehodnocení než osoby, které spáchaly trestný čin jen jednou. Příčiny můžeme hledat v negativním přístupu společnosti vůči odsouzeným,

zejména vůči těm, kteří vykonávali trest ve věznici. Bývá jim přiřazována snížená společenská hodnota. Mladistvý může ve svém chování sledovat obranný mechanismus Já, který je spuštěn pro něj nepříznivým sociálním prostředím. Jedinec není schopen posílit sebeúctu společensky přijatelnou formou, např. studijními výsledky, úspěchem ve sportu, prací nebo uspokojivým vztahem k člověku opačného pohlaví. Nerealisticky zvýšené sebehodnocení se objevuje v menší míře a bývá spojováno s vysokou pohotovostí k agresivní obraně vlastní osoby. (Matoušek, Kroftová, 2003, s. 56).

Jak z této kapitoly vyplývá, spouštěče delikvence můžeme hledat jak v osobnosti jedince, tak i v jeho blízkém sociálním okolí. V další kapitole nabídnu výčet nejrizikovějších faktorů ovlivňujících páchaní trestné činnosti.

2.3 Kriminogenní faktory

Trestnou činnost mladistvých není možné objasňovat pouze biologickými nebo psychologickými věkovými odlišnostmi (pubertou, nárůstem konfliktů). Jedná se o jev, který je zapříčiněn deformací osobnosti mladého jedince vždy v souvislosti s dalšími činiteli, ať už nesprávnou výchovou či jeho společenskou a morální nezralostí. Věkové a individuální zvláštnosti mohou delikvenci pouze podpořit, nikoli iniciovat (Suchý, Švancar, 1972, s. 21). Následující schéma znázorňuje Greenwoodův model pěti základních prediktorů trestné činnosti. Autor na něm demonstruje jejich vzájemnou provázanost.

Obr. 1 Greenwoodův model prediktorů delikventního chování

(Kovařík, 1999, s. 20).

Jelikož mě zajímá sociální prostředí mladistvého delikventa, zaměřím se na bližší popis rizikových činitelů v rodině a poznamenám nezanedbatelný vliv party i školního prostředí.

2.3.1 Když rodina nefunguje

Dospívající, který není schopen respektovat společenská pravidla, pravděpodobně nezískal od rodičů smysl pro vnitřní disciplínu. Jeho rodičům příliš nezáleží na vytváření zábran v asociálním jednání dětí nebo je jejich výchovný styl nesoudržný – jednou za přestupek důrazně trestají, podruhé jsou pasivní. Příliš tvrdá disciplína předávaná agresivně jednajícím rodičem ovšem posiluje v dítěti představu agresivity jako povoleného způsobu chování (Matoušek, Kroftová, 2003, s. 44). Autoritativní styl otcovské výchovy má vzbuzovat patriarchální postavení hlavy rodiny, výsledkem je ponížení lidské důstojnosti dítěte. Tělesné tresty v něm místo toho evokují hněv, odpor a nedůvěru (Suchý, Švancar, 1972, s. 85).

Rozvoj delikvence dále záleží na tom, do jaké míry rodiče naplňují všechny funkce. Nejvyšší riziko přináší absence emocionální podpory, tedy citová deprivace vytvořena již v dětství. K dysfunkci rodiny a k jejímu rozvratu může též docházet až v důsledku trestné činnosti či následného uvěznění (Fisher, Škoda, 2009, s. 159).

Důvodem rozvratu primární rodiny mladých pachatelů bývá užívání návykových látek, zejména alkoholismus jednoho nebo obou rodičů. Takoví rodiče nejsou schopni zajistit řádnou výchovu dítěte. Závislost rodičů zvyšuje riziko vzniku závislosti u dospívajícího. Trestných činů se dopouštějí pod vlivem alkoholu a bez úsudku nebo za účelem obstarání materiálních prostředků pro život a udržování návyku (Suchý, Švancar, 1972, s. 73).

V padesátých letech panoval názor, že výrazný počet delikventních chlapců pochází z nejhudších a nejméně vzdělaných rodin. Po válce se kriminalita rozšířila do středních vrstev a nyní běžně zasahuje i nejlépe situované rodiny. Novodobý přesun kriminality lze označit za následek klesajícího vlivu rodiny na chování dospívajících ve všech společenských vrstvách (Matoušek, Kroftová, 2003, s. 41).

Další novodobý rys dnešních rodin - kompenzace lásky a pozornosti neúměrným materiálním zabezpečením - vede emočně strádajícího jedince nejen k sobeckosti, ale k tendenci brát hmotné statky za měřítko hodnoty člověka. Z tohoto postoje se formují základy protiprávních aktů.

Poměrně typickým rysem mladistvého delikventa je život v neúplné rodině pouze s matkou. Již jsem podotkla, že matka dokáže přijmout obě role lépe než otec, i v tomto přejímání otcovských znaků si uvědomuji jistá omezení. Matka se hůře identifikuje s autoritativní rolí, navíc čelí společenským předsudkům, které zpochybňují její

výchovné kvality při péči o syna. K negativní atmosféře rodinného prostředí přispívají opakované konflikty před odchodem partnera, případně po rozvodu manželství, kvůli němuž se syn stává přítěží v oblasti materiální, sociální i psychické (Večerka, 2008, s. 470).

Příchod nového partnera matky či otce může prohlubovat asocialitu dítěte. Dělí je komunikační bariéra nebo neschopnost partnera vcítit se do dosavadního života mladistvého (Zoubková, 2004, s. 393). Nebezpečí ve vztahu adolescenta a nevlastního rodiče přináší nadměrná snaha rodiče o autoritu nebo rychlé sblížení. Situace mezi rozvedeným otcem a jeho synem se mění po příchodu nevlastní matky. Žena může věnovat pozornost pouze svému partnerovi, v jehož synovi vidí problém, o který nestojí (Yablonsky, 1995, s. 153). Každý nový partner nemusí přispívat ke stabilizaci rodiny. Nechrání-li mladistvého pevná sociální síť, obrací se k partám a gangům, jejichž nevědomou motivací je rozpoutat boj proti otci (Zoja, 2005, s. 252).

Studiemi zaměřenými na hledání souvislosti mezi absencí otce a delikvencí synů se budu zabývat v samostatné kapitole. V druhé části této práce přispěji vlastním výzkumem.

2.3.2 Život v partě

Důvod, proč se stále více mladistvých připojuje k partám s agresivním programem, hledejme v primární výchově i společenském prostředí. Jednou skupinou jsou mladiství, kteří neznají pocit bezpečí. Silně touží někam patřit, získat uznání a moc. Tuto zkušenost většinou sdílejí s ostatními příslušníky party. Jak už bylo řečeno, nečitelná nebo naopak příliš autoritářská výchova je sama o sobě kriminogenním faktorem. Druhou a třetí skupinu tvoří jedinci, jejichž rodiče v nich hledají pouze chyby nebo v nich upevňují nejistotu a snižují sebehodnocení. Parta je místem jistoty, kde agresivní chování funguje jako přirozený způsob sebeprosazení (Martínek, 2009, s. 73). Mladiství zde mohou realizovat nenaplněné potřeby a zahánět frustraci z neúspěchů všedních dnů. Trestná činnost v nich navíc evokuje dobrodružství a určitý druh zábavy či soutěživosti, čímž zaplní nudu a přebytek volného času (Večerka, 2008, s. 462).

Pocit sounáležitosti s sebou přináší ztrátu individuality. S rostoucím tlakem skupiny klesá schopnost se od ní oprostit. Fenomén vůdce, jakožto ztracené autority synů bez otců, reprezentuje ostatním příklad norem, jež by jedinec sám nepřijal. Pod vlivem davu se bez rozmyslu ztotožňuje s násilím a agresí, nad nimiž brzy ztrácí

kontrolu. Výhody těží z anonymity, za následky jednání odpovídá celá skupina, individuální vina je potlačena (Martínek, 2009, s. 72).

Závažným problémem delikvence a následné kriminality mladistvých je i skupinové zneužívání toxických látek a jejich šíření mezi ostatní vrstevníky. Společné drogové dobrodružství stmeluje partu a bývá hlavním zájmem společných aktivit. Drogy jsou pro všechny společenské vrstvy mimo jiné též nouzovým řešením všech obtíží (Večerka, Holas, Štěchová, Diblíková, Neumann, 2004, s. 30).

2.3.3 Školní prostředí

Učitelé předávají dospívajícím inspirativní styl jednání, rozdílný od rodičovského. V závislosti na kvalitě vztahu mohou představovat formální a neformální autoritu současně. Učitel je alternativou k výchovnému působení otce - buď ji zesiluje, nebo oslabuje. Může být jediným modelem morálky, kterou má chlapec bez otcovské výchovy možnost bezprostředně získat (Yablonsky, 1995, s. 156).

Neobjektivnost a pasivita učitele zároveň může přispět ke vzniku asociální party. Je poměrně frekventované, že učitel svým vystupováním naznačí agresorům „terč“ šikany, nedostačivého jedince, kterého budou ostatní napadat s dojmem oprávněnosti a beztrestnosti. Vědomí jasných hranic je podlomeno např. přehlížením zjevných přestupků, nejasnými pravidly žádoucího chování, nesoudržnou disciplínou, ponižováním žáků během trestání, nemožností napravit prohřešky nebo obviňováním rodičů neprávem. Cestu ke kriminalitě může zastavit nebo ji naopak ještě podpořit reakce školy při zjištění asociálních projevů mezi žáky či studenty. Způsobem vyšetřování a udělenými sankcemi jim dává najevo míru dodržování lidské důstojnosti, úroveň nestranného jednání a ctění pravidel (Matoušek, Kroftová, 2003, s. 76 – 77).

Neradostné a frustrující prostředí školy, napjatá atmosféra mezi učitelem a žákem či potíže se zvládnutím učiva přivádějí mladého jedince k záškoláctví. Zvláště rizikové je několikadenní záškoláctví spojené s útekem z domova (Zoubková, Večerka, 2004, s. 397).

2.4 Výzkumy hledající souvislost mezi absencí otce a delikvencí mladistvých

Ačkoli je chybějící postava otce v rodině obvyklým jevem, aktuálně neexistuje mnoho českých badatelů, zabývajících se tématem do hloubky. Nicméně jako pro studentku sociální práce jsou pro mne mezery ve „výzkumném trhu“ jistým stimulem k jejich zaplnění.

Průkopníky v oblasti výzkumu delikvence mládeže se v padesátých letech dvacátého století stali Sheldon a Eleanor Glueckovi. Svou longitudinální studii zaměřili na dospívající ve věku 11-17 let, kteří byli umístěni v nápravně výchovných ústavech. Tuto skupinu o pěti set probandech srovnávali s kontrolní skupinou pěti set trestně bezúhonných chlapců. Další šetření proběhlo v době, kdy jedincům bylo 25 a 31 let. Tým odborníků zvolil ze čtyř set proměnných pět faktorů, jež se mezi oběma soubory nejvýrazněji lišily. Zjistilo se, že v oblasti vztahů k delikvenci nejvíce přispívá výchovný styl otce, dohled matky, emocionální vztah mezi otcem a synem, mezi matkou a synem či stabilita rodiny (Kuchta, Válková, 2005, s. 102). U sedmdesáti procent delikventů navíc Glueckovi vyhodnotili otcovskou autoritu za nepřijatelnou – buď extrémně pasivní, nebo naopak příliš tvrdou (Biddulph, 2007, s. 165). Po roce 2000 na tuto studii navázali J. Laub a R. Sampson, kteří pokračovali časovou linií až do věku sedmdesáti let (Tomášek, 2013, s. 67).

Souvislost mezi úrovní citů otce a delikvencí syna zkoumal hloubkovým šetřením Robert G. Andry. V šedesátých letech srovnával náklonnost rodičů k delikventním chlapcům s kvalitou rodičovských citů k chlapcům bez této zkušenosti. Názory obou souborů o 80 probandech se nejvíce rozcházely v hodnocení svých rodičů. Delikventní chlapci byli přesvědčeni o nedostatku otcovské lásky a zájmu (Biddulph, 2007, s. 165).

Dopad absence otce na chování syna mapovali Deborah A. Cobb-Clark a Erdal Tekin (2011, s. 28 - 37). V roce 2011 zveřejnili výzkum, v němž označili přítomnost mužského vzoru za ochranný prvek proti patologickému jednání dítěte, bez ohledu na povahu interakce mezi otcem a synem. Soustředili se na tři jevy spojené s rolí otce a jejím vlivem na delikvenci: angažovanost rodičů a jejich spolupráce, podíl na příjmech domácnosti a otcova fyzická přítomnost. Studie zahrnovala otce přítomné a chybějící, biologické a nevlastní otce žijící v domácnosti. Výsledky ukázaly, že chlapci v období adolescence jsou v delikventních i kriminálních činech zapojeni

mnohem více, pokud jim v životě chybí mužská osobnost. Chování dívek ve stejné situaci není delikvencí natolik ohroženo, což badatelé zčásti přičítají i vrozeným rozdílům v úrovni riskování mezi mužským a ženským pohlavím.

V našich podmínkách vznikl zatím nejrozsáhlejší výzkum v roce 2000, který se věnoval přímo kriminalitě mladistvých odsouzených k trestu odnětí svobody. Pracovníci Institutu pro kriminologii a sociální prevenci získávali informace o celkem 484 jedincích ze spisového materiálu osmi okresních státních zastupitelství, popř. studiem dokumentace soudu. Podle výsledků pocházely více jak 2/5 odsouzených z neúplných rodin, přičemž nejčastěji byla jejich živitelem matka nebo žili s nevlastním otcem. Na výchově se podíleli oba rodiče pouze v 1/3 případu, v ostatních rodinách byla mužská výchovná role opomenuta, otec byl nepřítomen nebo se o dítě nezajímal. Autoři se shodují, že absence mužského prvku ve výchově je ve vývoji kriminální kariéry muže stále nedostatečně zdůrazňována.

EMPIRICKÁ ČÁST

3. Metodologie výzkumu

V následujícím textu vymezím cíl výzkumu spolu s dílčími výzkumnými otázkami. Dále popíšu metodu kvalitativního přístupu, přiblížím charakter výzkumného vzorku a objasním zvolenou metodu analýzy dat. V závěru kapitoly se budu věnovat interpretaci získaných dat.

3.1 Cíl výzkumu, výzkumné otázky

Výzkumem se snažím zjistit, jak mladiství delikventi, jimž chybí role otce v rodině, vnímají rodinný systém a jeho důležitost ve svém životě a delikvenci. Abych mohla najít odpovědi, určila jsem si tři dílčí výzkumné otázky, které rozsah hlavního cíle vystihují:

1VO: Jak vnímají mladiství delikventi rodinný systém?

2VO: Jak se mladiství delikventi vypořádávají s absencí otce?

3VO: Vidí mladiství delikventi souvislost mezi svou delikvencí a životem v neúplné rodině?

3.2 Popis použitých metod

Jelikož mě zajímal osobní pohled mladistvého respondenta na rodinu a vlastní život, získávala jsem data kvalitativního přístupem, jehož posláním Disman (2003, s. 289) vidí v porozumění lidem v sociálních situacích. Tento typ jsem zvolila pro jeho pružnost, možnost hloubkového popisu případů a jejich podrobnou komparaci. K těmto výhodám Hendl (2005, s. 53) přidává schopnost sledovat a zkoumat vývoj případů a příslušných procesů s ohledem na lokální podmínky. Cíl induktivního kvalitativního přístupu směřuje k získání popisu neobvyklých případů a k rozvoji teorií o jevech v přirozeném sociálním prostředí. Tím se liší od deduktivních kvantitativních metod výzkumu, které se soustřeďují již na předem stanovené proměnné zachycující objekty pozorování (Hendl, 2005, s. 63).

3.2.1 Polostrukturované interview

Z dostupných metod kvalitativního přístupu jsem zvolila tu nejrozšířenější. Jak vypovídá samotný název, propojuje kladné stránky nestrukturovaného a strukturovaného interview a odstraňuje jejich slabá místa. Touto metodou si tazatel závazně vytváří pouze schéma, specifikující okruhy otázek, jejichž pořadí ovšem může dle potřeby a možností zaměřovat, aby z interview výtěžil co nejvíce relevantních dat. Vždy definuje jádro interview, minimum témat a otázek, které musí být projednány. Na jádro pak tazatel navazuje dalšími doplňujícími otázkami a smysluplnými tématy (Miovský (2006, s. 159 – 160).

U jednoslovných odpovědí na otázky patřící k jádru rozhovoru mi zvolená metoda dovolila pokládat doplňující otázky, čímž jsem se snažila přiblížit k hlubšímu poznání do míry, užitečné pro plnění cíle a výzkumných otázek. Vzhledem k citlivým tématům, která byla během rozhovoru zmiňována, jsem metodu interview doplňovala metodou pozorování. Jak opět uvádí Miovský (2006, s. 160) „citlivost tazatele,..., schopnost reflektovat v procesu rozhovoru své pocity a projevy jsou účinnými nástroji v práci s motivací dotazovaného a vytváření vztahu s ním. Oč důvěrnější a otevřenější je atmosféra při provádění interview, tím hlouběji se může tazatel pustit a tím bohatší a více validní data je schopen získat.“ Otevřenost v odpovědích i přes veškerou mou snahu se odvíjela vždy od konkrétního chlapce.

3.3 Popis výzkumného souboru

Představu respondenta splňoval adolescent ve věku 15-18 let, který byl po dovršení patnáctého roku odsouzen za přečiny. Důležitým atributem byla ztráta mužského vzoru v jeho životě.

Volba potenciálních osob proběhla v průběhu listopadu až prosince ve spolupráci s pracovníci střediska Probační a mediační služby (PMS) v Prostějově, právě z řad mladistvých klientů této instituce. Kontaktování zahájila pracovnice, telefonicky či osobně při kontrole výkonu alternativních trestů seznámila mladistvé s mým výzkumným záměrem. S rozhovorem souhlasilo pět osob. Na tři z nich jsem poté získala telefonické kontakty, s jedním mladistvým pracovnice domluvila setkání sama. S pátým respondentem jsem mluvila osobně během odborné praxe ve středisku, což jsem při druhé schůzce zhodnotila jako velmi užitečné pro navázání uvolněnější

konverzace bez ohledu na citlivost tématu. Ačkoli dosáhl osmnácti let, tudíž není dle zákona nazýván mladistvým, rozhodla jsem se do výzkumu zahrnout i tento věk, neboť životní příběh dotazovaného jsem nechtěla nechat bez povšimnutí.

Do následující tabulky jsem pro přehlednost zaznamenala základní fakta o respondentech. Jejich jména jsou pro zachování anonymity pozměněna.

Jméno	Věk	Spáchané trestné činy	Důvod absence biologického otce, od jakého věku	Vychovatel
Petr	18	Ublížení na zdraví, řízení pod vlivem alkoholu a bez řidičského oprávnění	Rozvod, od 3 let	Babička
Tomáš	17	Krádeže, výtržnictví	Rozvod, od 13 let	Babička
Karel	18	Krádeže pod vlivem návykových látek	Biologický otec neznámý, nevlastní otec ve výkonu trestu odnětí svobody, od 13 let	Nyní žije sám
Ondřej	17	Krádeže	Úmrtí, od 16 let	Babička
Viktor	17	Řízení bez řidičského oprávnění	Rozvod, od narození	Matka

Sjednávání interview a jejich realizace proběhly v lednu a v únoru 2015. Respondenti navrhli setkání v prostorách PMS v Prostějově, v kavárně nebo v místě bydliště. Před začátkem interview jsem je seznámila se základními informacemi, ujistila je o anonymitě a získala souhlas k nahrávání dialogu i ke zpracování dat. Délka trvání rozhovorů se pohybovala v rozpětí dvaceti až pětáctičtyřiceti minut.

3.4 Způsob zpracování dat

Zvukový záznam v digitální podobě jsem převedla transkripcí do textové podoby. V textu jsem nejprve barevně označila pasáže, které odpovídaly třem dílčím výzkumným otázkám, čímž jsem si zjednodušila orientaci a připravila text pro podrobnější kódování (Miovský (2006, s. 210 - 211). K analýze dat jsem využila metodu otevřeného kódování - část analýzy, jejímž charakteristickým prvkem je označování a kategorizace pojmů. Během kódování jsem u významných dat sledovala

rozdíly a přiřazovala je k sobě dle shodných znaků, čímž jsem si vytvořila společné kategorie a subkategorie (Strauss, Corbinová, 1999, s. 43).

4. Interpretace výsledků

Během analýzy dat jsem se řídila výzkumnými otázkami, kterým jsem přiřadila tři hlavní kategorie: „Rodinný systém očima mladistvého delikventa“, „Jak mladistvý akceptuje absenci otce“ a „Hledání souvislostí mezi delikvencí a životem v neúplné rodině“. V rámci každé kategorie jsem vymezila několik podoblastí a významných výroků, které z rozhovorů vyplynuly. Získaná data jsem se snažila reflektovat v teoretických poznatcích.

4.1 Rodinný systém očima mladistvého delikventa

Do této kategorie jsem zahrнула témata vyplývající z názoru respondentů na význam slova rodina („Rodina je rodina“) a na podobu rodičovských rolí („Představa rolí“). Jedno téma se též věnuje charakteru vztahů mladistvých delikventů ke svým matkám, popř. blízkým osobám, kterými jsou, případně byli vychováváni.

4.1.1 „Rodina je rodina“

Musíme si pomáhat

Dva mladiství charakterizovali představu rodiny v obecném pojetí. Rodina pro ně znamená střed vzájemné podpory, pomoci a harmonie. Ostatní nehledali obecné charakteristiky a tento pojem přímo spojovali s vlastní zkušeností, tedy s výčtem členů rodiny.

„Rodina? Tak pro mě to znamená, že máme být všichni pohromadě, máme si pomáhat a nedělat si žádné naschvály, žádné problémy.“ (Ondřej)

„V životě jsem o tom nepřemýšlel. Podle mě rodina je rodina, že (...) Tak za rodinu považuju bábu, ale že bysme se bavili, já se teď nebavím momentálně s nikým.“ (Tomáš)

Bez rodiny (ne)lze žít

Metoda, jakou respondenti přikládali význam vlastní rodině, je rozdělila na dva tábory. První skupina tří osob nachází v rodinném prostředí jistotu zejména v oblasti podpory při krizových situacích. Rodina podle nich též odbourává pocity samoty a strach z opuštění.

„Jo. Tak vlastně mám v ní takovou tu oporu, jakože to, že mám tu jistotu, jakože když budu něco potřebovat, tak mi jakože pomůžou. Nemusím mít strach, že se na mě jako vykašlou a pudu třeba někam na ulicu. Když budu chtít, tak mě pomůžou. Já jim pomůžu vlastně taky, že nějak (...) Si jich vážím, jakože.“ (Ondřej)

Opačný postoj zastávají Tomáš s Karlem, pro něž vlastní rodina ztratila hodnotu. Kořeny těchto postojů lze hledat v jejich dětství, na které oba nemají příjemné vzpomínky. Tomášovo dětství poznamenala matčina narůstající závislost na alkoholu a rozvod rodičů.

Ačkoliv byl Karel ke své rodině poměrně kritický: *„Nic, moje nic neznamená. (...) Pro mě jsou to bezvýznamní lidi, kteří pro mě nic neudělali, proto k nim nemám důvod něco cítit.“*, na všem byl schopen nalézat pozitiva, zejména ocenil rychlé osamostatnění. *„Já jsem dětství nějak extra neměl (...) bylo takovy krušny. Jako ale já jsem rád, jaky jsem měl dětství. Naučil jsem se hodně věcí, který ostatní lidi, teda já si to myslím, se to naučí pozdějc nebo se to nenaučí nikdy (...). Hlavně postarat se o sebe. Sundat ty růžový brejle.“*

4.1.2 Představa rolí

Starostlivá máma

Všichni chlapci se jednohlasně shodli v obecné představě mateřské role a jejích úkolech. Matka by podle nich měla ztělesňovat pečovatelku dohlížející na chod domácnosti. V odpovědích byl kladen důraz na starost o děti z hlediska výživy, hygieny a trávení společných chvil. Také zazněl názor definující důvod, proč matky zastávají při péči o dítě výhradní postavení.

„Tak jejím úkolem je se o mě starat, živit mě, kupovat oblečení, aby se o mě starala, abych byl čistotnej, vlastně. Prostě, aby se o mě starala.“ (Ondřej)

„Tak takovej ten typickej chlupskej názor na takovou ženskou. (...) měla by umět vařit, starat se o dítě, role matky, prostě já nevim (...) dohlídnout na všechno, neměla by rozmazlovat, to nemám rád. Hlavně věnovat se tomu dítěti, dát mu nějakou péči. Ne postavit ho někde k televizi a za dvě hodiny se pro něj vrátit. To není matka, to může dělat každá druhá ženská za 50 Kč na hodinu.“ (Karel)

Živitel a ochránce

Stereotypní obraz otce živitele se promítl do mínění většiny dotazovaných chlapců. Otec se obvykle stará o svou rodinu ve smyslu finančního zajištění. Vedle toho by měl fungovat jako ochránce, který dítěti radí v obtížích, naslouchá mu a pomáhá řešit problémy. Jeden z pohledů se vztahoval k současné podobě moderního otce a rovnocenného partnerství při péči o dítě. Ondřej přiřazoval otci tyto atributy: *„Takovej hodnej, měl by se o mě taky starat, měl by mamě pomáhat, spolupracovat spolu.“*

Janošová (2008, s. 232) podotýká, že stereotypní představy mužsko-ženského světa, čili i světa matek a otců si jedinec osvojuje již v dětství. Teprve s dosažením osobní zralosti na konci adolescence začíná tyto stereotypy zpochybňovat a v postojích k oběma pohlavím směřovat k rovnosti.

Petr ani Tomáš neměli vytvořenou přesnou představu o úkolech otcovské role. Jejich odpovědi byly vyhybavé do té doby, než jsem využila výhod polostrukturovaného rozhovoru a spontánně položila dotaz, jací by oni sami chtěli být otcové. Vycházeli z vlastního života, přičemž zdůrazňovali to, co u svých otců nezažili.

„Tak určitě lepší než ten můj. Prostě se o to děcko starat, nebít svou partnerku a tak. Hrát si s dětma.“ (Petr)

„Tak obecně jasny, že dobrej. Starat se o to děcko. Podporoval bych ho. Ve sportu, tady tak. (...) Jedině ve sportu.“ (Tomáš)

4.1.3 Matky a babičky

Trend chybějících matek neboli „Ona je spokojená“

Během rozhovorů jsem došla k překvapivému zjištění. Kromě Viktora, žijícího s matkou podle svých slov v bezkonfliktní rodině, respondenti neztratili pouze otce, nýbrž nesdílí domácnost ani se svými biologickými matkami. Péči o své děti matky

svěřují do rukou svých vlastních matek, vstřícných babiček. Zánik každodenní angažovanosti ve výchově je ve dvou případech vyvolán příchodem nového partnera do rodiny. Matka opouští syna fyzicky, avšak citové pouto se dle možností snaží uchovat, čímž částečně snižuje dopady své absence na vztah se synem a jeho vývoj.

Warshak (1996, s. 92 – 93) tento jev vysvětluje změnou postoje matky ke své roli po odchodu manžela. Zároveň však připomíná, že ve většině případů nehraje roli pouze jeden faktor, který by ji motivoval vzdát se výhradní péče. Pro matku už nemusí její role znamenat důležitou součást identity. Péče o děti a jejich výchova jí dodává méně osobního uspokojení a ke svému mateřství nepřistupuje jako k poslání. Podle autora představuje osvobození od starostí o dítě pro matku impuls k hledání nové identity a k poznávání nového životního stylu. Takové hledání ovšem neznačí citovou nezralost, téměř vždy jde ruku v ruce s přesvědčením, že toto rozhodnutí bylo nejlepší pro celou rodinu. Warshak zdůrazňuje, že matka rozhodně není necitlivá k potřebám svých dětí, stále je miluje.

Tento argument dokazuje i Petrova matka. Ačkoli odešla, na rozdíl od otce je se synem v pravidelném kontaktu.

„No oni spolu teďka bydlí. Já tam jdu třeba jednou za čtrnáct dní nebo za týden. Spíš mama chodí za nama. Když třeba něco potřebuje (...). Tak ona je zklamaná, že jsem dělala takovy blbosti, že jsem se zapletl s takovejma špatnejma lidma. Jinak si myslím, že dobrý.“ (Petr)

Tomáš se sice smířil s matčíným řešením, ale necítí potřebu ji vyhledávat.

„Jako mama se mně věnovala, to já jsem za ňou lezl furt, ale teďka je to složitější no. Navíc, já už jsem starší, tak vůbec nemám zájem s ňou byt. To je zas ta druhá strana.“ (Tomáš)

Ondřejova matka se s přítelem a mladším synem po manželově smrti přestěhovala do města. Ve svých šestnácti letech se rozhodl po otci převzít hospodářství a postarat se o babičku, odmítl se tedy odstěhovat a jeho matka toto rozhodnutí respektovala. Na druhou stranu syna příliš nepřesvědčovala. Je zajímavé, jak Ondřej prezentuje svého bratra jako přítěž pro matku a zároveň cítí lítost, že sám už jí tolik nepomáhá.

„Mama si teďka vlastně našla přítele, takže mama se vlastně odstěhovala pryč. Stýkám se s mamou, ale jezdím jenom za bábou, starám se o ni. Ona je spokojená (mluví o matce) S mamou jsem furt v kontaktu, ale jakože jinak jí tak nepomáhám, teďka jí

pomáhá vlastně bratr, protože musí bydlet s ňou, protože mu ještě není osmnáct. Ted'ka má, dá se říct, bratra na krku, no, než mě (...).“ (Ondřej)

Karel vyrůstal do třinácti let se svým nevlastním otcem, o svém biologickém otci nemá žádné informace. Jakmile nevlastní otec nastoupil do výkonu trestu, musel se Karel přestěhovat za vlastní matkou a mladší sestrou. Odmítavost matky vyústila až k extrémnímu řešení, které v něm doteď vyvolává hněv. Ačkoli se celá událost odehrála v minulosti, její dopad se promítl i do jejich současného vztahu, plného lhostejnosti a předstírání. Karel se chystá do tématu „š'árnout“, nechce vyčítat výchovné metody, spíše se zmiňuje o nedořešených finančních sporech. I přes to, jak se na pohled snaží působit vyrovnaně a „tvrdě“, si dle jeho nonverbální komunikace myslím, že se ho matčin přístup stále citově dotýká.

„No a jednou mě vlastně, to jsem se zeptal, jestli můžu spát u kamaráda, tak mi to dovolila. Je teda pravda, to ju nechcu počernit, že i kdyby mi to nedovolila, tak bych stejně šel. Ale povolila mi to, tak jsem teda na víkend byl pryč, vrátil jsem se zpátky a doma mě čekali policajti, že mě nahlásila, že jsem utekl z domu, a odvezli mě rovnou do diagnostáku (...). A já jsem měl jít zpátky domů, že jsem v pořádku, že nepotřebuju dětskej domov, že nepotřebuju pasťák. Jenže nevlastní otec byl zavřenej a matka řekla, že mě nechce, tak jsem šel do děcáku.“ (Karel)

Yablonsky (1995, s. 151) se domnívá, že matčino záporné chování mnohdy vychází z citových problémů vzniklých po rozvodu s otcem. V určitých případech si může řešit nevyřešené spory s nepřítomným otcem prostřednictvím jeho fyzického ztělesnění – syna. Nezáleží na tom, že Karel svému nevlastnímu otci není vzhledově podobný, zřejmě musí mít společné rysy, které v matce vzbuzují odpor. Většina žen si svého nespravedlivého přístupu není vědoma.

Ani pro jednoho z respondentů neztělesňuje nevlastní otec skutečného otce. Netráví mnoho času společně. Jediné, co oba spojuje, je matka, jakožto důležitý člověk v jejich životě. Ondřej přiřazuje svému nevlastnímu otci pouze formální roli druhého rodiče, kterou nevyplňuje místo po otci vlastním.

„Já tam jedu vlastně někdy, když mají oslavu nebo něco...jenom na Vánoce, jinak tam moc nejezdím. Víkendy víc trávím v Čechách, než tam někde v městě (...). Tak беру to jako normálně, jak kdyby to byl...no neberu to, jako kdyby to byl můj vlastní táta, jakože беру ho jako za tátu, ale ne za toho, co jsem měl.“ (Ondřej)

Prarodič v roli matky svého vnuka

Dva ze tří chlapců, žijících bez matky i otce, označili soužití s babičkami za bezproblémové. Dokonce usuzují, že k nim přistupují jako k vlastním synům. Respondenti v tomto tématu zdůrazňovali, jak moc je mrzí zklamání, které prarodiči způsobili svými nežádoucími činy.

Matoušek a Pazlarová (2010, s. 55 - 56) připomínají výhodu výchovy prarodičem, spočívající v přenosu zkušeností s péčí o vlastní dítě na vnuka. Na druhou stranu také upozorňují, že prarodič mívá sklony k dodatečnému napravování chyb, kterých se dopustil u svého potomka. Snaží se jim ve výchově vnuka vyhnout tak usilovně, až postupně propadá větší úzkostnosti, což naznačuje i Tomášův pohled na vztah s babičkou. V tomto případě se zdrojem zvýšeného napětí ve výchově stal nástup Tomášova staršího bratra do vězení.

„No byla důležitá, ale už teď není (...) stará se, o co nemá, furt no, prostě důchodci. Bába mě podporovala ze začátku. Akorát to přesáhlo mezi. Takže od té doby past.“ (Tomáš)

Co bych změnil?

Přestože respondenti nezažili přijetí obou rodičů, nemají zájem na své současné rodinné atmosféře nic měnit. Dva z nich ji dokonce považují za normální. Jedině Tomáš shledává jediným východiskem ke zlepšení vztahů samostatné bydlení. Myslí si, že by vztahu prospělo, kdyby Tomáš nebyl kontrolován babičkou a nemusel jí neustále vysvětlovat své chování, které mnohdy vyvolává jejich neshody. Jedlička a kol. (2004, s. 198) zdůvodňuje tuto touhu po bouřlivé emancipaci nejen neuspokojivými vztahy v rodině, ale taktéž připouští vliv autoritářské výchovy, kterou synové odmítají snášet, nebo naopak nadměrně obětavosti a péče, jež netoleruje synovu vlastní cestu. Rizika nedostatečné autoritativní výchovy s ohledem na rozvoj delikvence mladistvého jsem zaznamenala v analýze třetí kategorie.

„Jedině, kdybych se odstěhoval. Já bych na tom nezměnil nic. (...) odstěhovat se, přijet na návštěvu, dělat ze sebe blbca, všechno odkejvat a ona si bude myslet, že už jsem normální. Budu si moct dělat, co chcu. Nemusím poslouchat, kdy přijdu ožralej a totok. Takovy nesmysly.“ (Tomáš)

Dílčí shrnutí

Jak je patrné z interpretace první kategorie, rodina představuje pro většinu respondentů stabilní systém, kterému ve svém životě připisují velký význam. Nacházejí v ní podporu a překonávají pocity samoty. Chlapci jsou schopni popsat podstatu rolí obou rodičů, přičemž se drží, až na jeden případ, tradičních představ společnosti. Ve skutečnosti jim nechybí pouze role otce, častým jevem je také odchod druhého rodiče a výchova prarodičem. Nutno ovšem podotknout, že matky ve dvou případech usilovaly o udržení citových vazeb se svými syny, na rozdíl od otců, z nichž se výchovy vzdali všichni. I přes tuto skutečnost by však většina respondentů své rodinné poměry neměnila.

4.2 Jak mladistvý akceptuje absenci otce

Následující část pojednává o důvodech, které mladistvým aktuálně brání být v častějším kontaktu s nepřítomným otcem. V rámci kategorie z dat vyplynula témata zkoumající, jak synové svého otce postrádají a jaké osoby by jim mohli eventuálně tuto roli nahradit.

4.2.1 V hlavní roli ženy

Karel svého nevlastního otce respektoval do doby, než jejich vztah narušila otcova další trestná činnost. Jeho obětí byla tehdy patnáctiletá Karlova přítelkyně. Za pokus o znásilnění byl v souhrnu s ostatními trestnými činy odsouzen k sedmiletému pobytu ve vězení. Vedle svobody však ztratil i synovu úctu. Karel nikdy nesoudil otce za jeho trestnou činnost, nyní mu ovšem nechce odpustit, protože se dotkl velice citlivého místa v synově prožívání. Karlova reakce je totožná s typem jednání, popisovaným v teoretické části, v níž jsem poukázala na závislost mezi kvalitou vzájemného vztahu před nástupem rodiče do výkonu trestu a ochotou syna obnovit tuto vazbu po jeho

propuštění. Karla se celá událost natolik dotkla, že nemá zájem se s otcem po jeho návratu setkat.

„On to přehnal prostě. Přehnal to. Mně bylo asi patnáct let a on byl zrovna venku, on sedí už tak po desátý... No pili jsme v baru, pak jsme šli nahoru do bytu, tam jsme pokračovali,...jsem pak usnul, protože jsem byl asi moc, všichni byli jako moc..najednou mě začala budít ta moje přítelkyně, že ju můj nevlastní otec obtěžuje, jako hodně obtěžuje..tak jsem se nasral, vstal jsem, vzal jsem ty holky a odešel jsem pryč. A on řekl, že jestli odejdu, tak už se nemám vracet. Tak jsem mu řekl, že už se ani nehodlám vracet...“ (Karel)

Ženy, potenciální „macechy“, jako příčiny zhoršeného vztahu s otcem

Samotný rozvod rodičů nebyl stěžejním důvodem, proč chlapci ztratili kontakt s otcem. K fyzickému i citovému odcizení totiž výraznou měrou přispěla nová otcova partnerka. Respondenti uvedli, že než se s ní otec seznámil, prováděli s otcí společné aktivity a trávili s nimi více času. Poté, co mezi jejich rituály vstoupila žena, se jejich vztah výrazně změnil. Svým nevlídným jednáním k synovi partnera postupně zvyšovala jeho nezájem o biologického rodiče, popř. podněcovala vzájemné konflikty. Veškerý Viktorův kontakt se svým otcem je od jejich posledního sporu kvůli partnerce zredukován pouze na pozdrav při náhodném setkání na ulici. Yablonsky usuzuje (1995, s. 153), že potenciální nevlastní matce může záležet pouze na jejím partnerovi a jeho syna může vnímat jen jako překážku, o kterou nestojí. Tomášův otec se musel na popud partnerky postavit před důležité rozhodnutí.

„Tak tata si našel jinou přítelkyni a mě poslal do pašáku. Ona chtěla kdysi svoje děcka. No a tata nás nechtěl vyhodit. A ona říkala, že buď on, nebo my. Tak tata se nás zřekl... Tak to sem nemohl vůbec rozdejchat, že. A po nějaké době jsem se vrátil (...), tatu jsem neviděl tak dva roky, protože jsem se nebavil, byl jsem uražený.“ (Tomáš)

Pokud je otec schopen dát přednost své přítelkyni před vlastním synem, ohrozí tím několik let budovanou důvěru dospívajícího. Tomáš se odmítá svému otci otevřít, protože už mu vůbec nevěří. Když otec navštíví svého syna a matku, Tomášovu

babičku, příliš s nimi nekomunikuje. Tomáš se domnívá, že otce sužuje pocit viny. Ačkoli zavržení syna lituje, není ochotný nic napravovat.

4.2.2 Chybí Ti?

Pocit prázdnoty byl u synů ovlivněn formou, jakou je otcové opustili. Tři chlapci, jejichž rodiče oddělil rozvod, nevnímali absenci otce příliš výrazně. Nebyli ani schopni odhadnout, jak by se jejich život změnil, pokud by v něm jejich otec dosud figuroval. Například Petr si svého otce vybavuje jako člověka, „*ktorej prostě nebyl dobrej*“, jelikož se k matce a Petrově babičce často choval agresivně. K jeho současnému postoji rovněž přispělo separace otce kvůli své přítelkyni. Nyní už spolu nejsou v kontaktu, a proto Petr nemá mnoho zdrojů, díky kterým by o otci smýšlel pozitivněji. Tyto tendence Yablonsky (1995, s. 132) nazývá zvnitřněnými neobjektivními představami vzniklými přetvářením skutečnosti v důsledku odloučení.

Viktor si neuvědomuje potřebnost druhého rodiče vzhledem k tomu, že bez něj dokázal žít již od narození. Karel na svého nevlastního otce rovněž nevzpomíná, hlavně z důvodu dramatického otcova odchodu. Zároveň dodává, že už ho otec nemá co naučit, a tak je tato role v jeho životě bezvýznamná.

Jedině Tomášovi přítomnost otce chybí, zvláště ve vypjatých situacích by si přál zapomenout na veškeré překážky a odejít za ním.

„Tak to já nevím. Občas. Když jsem naštvanej doma, tak říkám „kdybych bydlel u tatu, tak by to bylo lepší.“ (Tomáš)

Rozdíl mezi vzpomínkami na nepřítomného otce po rozvodu a po jeho úmrtí charakterizuje Matějček (1992, s. 132). Syn si obvykle uchovává v paměti spíše pozitivní okamžiky strávené s otcem než nepříjemné chvíle, charakteristické pro „porozvodové klima“. Svou představu otce si tak idealizuje. Ondřej svým postojem tuto tezi potvrzuje. Uvádí, že zesnulého otce výrazně postrádá. Pamatuje si na něj jako na podporujícího přítele, se kterým trávil všechnen volný čas. Dokonce potlačil svá osobní přání a začal studovat obor, který si pro něj otec přál, jen aby uctil jeho památku. S celou situací je již vyrovnaný, jak sám říká: „*Zvykli jsme si, že z té rodiny vždycky musí někdo odejít. Ted'ka jsme úplně v pohodě.*“ I tak v jeho slovech cítím při rozhovoru smutek.

Odpovědí na dotaz, co by bylo jinak, kdyby byl otec stále naživu, Ondřej ověřil jev, který jsem naznačila v teoretické části. Teyber (2007, s. 159) jej nazývá tzv. parentifikací. Po smrti otce Ondřej cítil, že musí převzít jeho povinnosti. Nechtěl otce zklamat, a proto se nevzdal ani péče o domácnost. Matka na ztrátu manžela reagovala psychickým zhroucením. Její syn musel najednou rychle dospět a chopit se role obou rodičů. Ujal se péče o svou babičku a dlouho mu dělalo starosti, jak by mladšímu sourozenci pomohl vyrovnat se s úmrtím otce. Místo poznámky o uspokojení vlastní citové potřebě otcovské lásky Ondřej zdůraznil, že v případě návratu otce by hlavně neměl tolik starostí s chodem domácnosti. Jako by byl otci rovnocenným partnerem, nikoli synem.

„Si myslím, že bych měl miň práce s tím dobyt看, jakože starání o ten barák, o to hospodářství, že bych měl miň starostí. On mně většinou pomáhal, dělal většinu práce za mě, nemusel bych tolik dřít doma jak teďka, žejo. Brácha on sice taky pomáhal, on je takovej ještě menší, že ještě nemá k tomu jako takovej vztah. On z toho se furt nemůže nějak dostat. Že přišel o tatu.“ (Ondřej)

4.2.3 Kde nacházím oporu

Respondenti neuvodli žádnou osobu, ve které by nalézali náhradní roli otce. Jeho zastoupení připustili pouze v problémových situacích, kdy se obracejí na své blízké. Viktor, Petr a Ondřej primárně vyhledávají pomoc u žen – matky a babičky. Ondřej ovšem uvádí, že babičku skutečně nerad obtěžuje, v případě matčiny zaneprázdněnosti proto v nouzi oslovuje kamaráda, kterým je přijímán jako vlastní syn. Tento dojem je údajně pouze jednostranný.

Tomáš věří jen svému bratrovi, i když jím byl několikrát zrazen: *„Ale je to prostě brácha.“* Vězněného bratra stále nemá kdo zastoupit.

Karel odmítá, že by v krizi potřeboval pomoc okolí. Mluví pouze o pozitivních vztazích se svou mladší sestrou a s nejlepším kamarádem.

„Já jsem takovej člověk, kterej se moc nesvěřuje. Mám jako kamaráda nejlepšího, ale že bych šel za ním si postěžovat. Já mám totiž nověj život a jsem optimista úplně na nejvyšší úrovni a mě nemůže nic rozhodit.“ (Karel)

Ačkoli respondenti dobře vědí, že na své problémy nezůstanou sami, neshledávají ve jmenovaných osobách vzor autority či přímo identifikace. A pokud ano, nebyla jejich moc natolik silná, aby jim zabránila podlehnout porušování norem.

Dílčí shrnutí

Respondenti by se patrně lépe srovnávali s nepřítomností otce a udržovali vzájemné vazby i po jeho odchodu, pokud by měli vybudován dobrý vztah s jeho novou přítelkyní. Ta se ve třech případech výrazně podílela na odcizení otce se synem, údajně buď nepřátelským přístupem, vyvoláváním konfliktů, nebo v nejhorším případě pobízením otce k umístění syna do výchovného ústavu. Právě tyto skutečnosti ovlivňují míru pocitu ztráty otce u respondentů. Pouze jediného chlapce, jehož otec zemřel, se trvalý odchod mužského vzoru a přítele výrazně citově dotkl.

I přes to ani jeden z respondentů nebyl schopen ve svém okolí označit skutečnou mužskou autoritu, ke které by vzhlížel. Na své blízké se obrací pouze v situacích ohrožení. Těmito osobami jsou matka, babička, starší bratr i starší kamarádi. Jeden respondent dokáže v krizi důvěřovat pouze sám sobě.

4.3 Hledání souvislostí mezi delikvencí a životem v neúplné rodině

Na základě záporných odpovědí na tuto otázku nemohu prohlásit, že by mladiství své delikty vědomě propojovali s rodinným životem, případně s absencí svých otců. Během rozhovorů ovšem někteří postupně jisté spouštěče svého delikventního chování u členů své rodiny odhalili. V této kategorii uvádím významná témata, která, alespoň dle mého názoru, naznačovala silné působení nestabilního rodinného prostředí na páchaní trestné činnosti mladistvými respondenty. Nejprve se zabývám vlivem sociálně patologického jednání členů rodiny na delikvenci mladistvého, tedy od koho chlapec mohl „zdědit“ kriminální sklony. V druhém tématu hledám vodítka, která by zdůvodňovala závislost mezi přechodem k delikventním partám a chybějící rolí otce.

4.3.1 Vliv patologického chování členů rodiny na delikvenci mladistvého

Důvodem rozvratu primární rodiny mladých pachatelů bývá užívání návykových látek, zejména alkoholismus jednoho nebo obou rodičů. Takoví rodiče nejsou schopni zajistit řádnou výchovu dítěte. Závislost rodičů zvyšuje riziko vzniku závislosti u dospívajícího (Suchý, Švancar, 1972, s. 73). Tomáš trestní činy páchal většinou pod vlivem alkoholu, neboť v něm vždy našel strategii k odbourání stresu. Sám uznává, že podobné tendence měla i jeho matka.

„Jo, tak mama pila. Takže ta taky řešila stres tady tím. Já jsem jako kdysi nesnášel ožralce, ale skončil jsem taky tak. Takže si nemáme co vyčítat.“ (Tomáš)

Dalším možným aktérem podílejícím se na rozvoji delikvence byl Tomášův bratr, který, jak jsem už několikrát poznamenala, právě vykonává trest odnětí svobody. Tomáš nevnímá žádnou inspiraci bratrovou kriminalitou, čímž zároveň odmítá výsledky australské studie zaměřené na zjišťování korelace mezi delikvencí adolescenta a kriminalitou jeho sourozence. Faganová a Najman (2003, s. 9 - 10) v ní tvrdí, že vliv je zesílen u sourozenců stejného pohlaví, především u chlapců, mezi nimiž není příliš velký věkový rozdíl. Narůstá i v rodinách, kde chybí rodič nebo kde byl jeden nebo oba rodiče zatčeni.

Petr svou delikvenci konfrontoval se sociálně patologickým chováním otce. Stejně jako Tomáš porušoval zákony pod vlivem alkoholu, čímž spustil agresivní projevy, jež na svém otci dříve nesnášel. Novák (2008, s. 50) tento rys odůvodňuje nevědomým převzetím forem otcova jednání s cílem přijmout mužskou roli, bez ohledu na to, zda chlapec se vzorovým způsobem souhlasí. I když ho prezentovaný obraz role odpudí a v dospělosti bude vyhledávat jiné, lepší vzory, v zátěži se opět může navrátit k příkladu z dětství.

V teoretické části jsem uváděla pozitivní účinky odnětí svobody otce na rozvoj synovy delikvence. Karel svým jednáním tuto myšlenku potvrzuje. Jeho nevlastní otec započal svou kriminální kariéru ještě před tím, než potkal Karlovu matku. Respondent uvádí, že již od tří let navštěvoval otce ve věznicí. Svůj první trestný čin krádeže přičítá hmotné nouzi, kterou po propuštění otce oba trpěli. Zpočátku otcí synovo porušování zákona vadilo, s nárůstem finanční tísně ale názor změnil.

„Ze začátku mu to vadilo, jako byly nějaký tresty, ale potom, když přišla krize a nebyly peníze, on byl velkej kuřák, hodně velkej, tak mu nebylo proti srsti mě poslat. Takže asi měl rozdvojenou osobnost.“ (Karel)

Po dalším odsouzení a návratu z vězení se otec Karla opět ujal, neboť v té době byl už syn v dětském domově. Nevhodné působení na výchovu Karla jeho nevlastní otec nadále posiloval kriminální tendence, které vyústily v celostátní pátrání a společný útěk před zákonem. Jakmile byl otec zatčen, Karel se osamostatnil. Poněvadž v patnácti letech neměl mnoho pracovních příležitostí, využíval trestnou činnost k zajištění živobytí. Do té doby nepoznal jinou cestu k obstarávání prostředků než krádežemi. Vazbu s otcem zpřetrhal incident, který jsem již přiblížila. Po nějaké době Karel trestnou činnost pozastavil, sám se totiž ocitl v roli otce a živitele. Ve svých představách měl konečně světlou budoucnost, než mu do cesty vešly problémy, příliš „dospělé“ na jeho věk.

Ve výpovědi Karla o jeho další životní etapě jsem si všimla prolínání vlivů kriminality nevlastního otce s chybějící rolí obou rodičů. Stěžejní dopady absence otce byly viditelné při stylu zvládání nečekaných komplikací a vztahových neshod s přítelkyní.

Karel ve svém prvním trvalejším vztahu, ze kterého vzešlo narození dcery, zažil otřesy způsobené nevěrou a neopětovaným citem. Nevěděl, jak danou situaci řešit, a proto se rozhodl před problémy uniknout autoagresí, demonstrativní sebevraždou. Corneau (2012, s. 27) pozoruje v tomto činu formu projevu potlačovaného hněvu a dychtivosti po chybějící lásce, nejen partnerské. Karel své psychické zranění a později i pocit selhání z nedostatku finančního zajištění rodiny začal vytěšňovat užíváním návykových látek. Nejprve pro něj drogy znamenaly zdroj „dobrých“ nápadů k obstarávání financí, později přestal mít svůj život pod kontrolou a veškeré nelegálně získané zdroje obětoval své závislosti. Cyklus krádeží ukončilo trestní stíhání, za které je respondent zpětně rád. Obává se, že by jeho závislost jinak měla mnohem horší následky.

„Začal jsem fetovat, jenže já jsem to přeháněl. Co obvykleně feták vyfetoval za měsíc, tak já jsem vyfetoval za den. Já když jsem byl zfetovanej, tak jsem přemýšlel

tříkrát víc než normálně. Mě napadaly takovy zajímavý věci kolikrát. Tak, že si dám, že něco vymyslím, že udělám nějakou čorku za víc, to jsem byl už rozhodnutej. No jenže já jsem udělal, ale nebylo toho dost. Tak jsem si řekl „dám si znovu a udělám další“. Tak to šlo pořád, až jsem úplně vlastně zapomněl, na co ty peníze potřebuju, a už jsem jenom fetoval a pak jsem byl tady všude v novinách. Takže ještěže mě zavřeli. To všechno jsem stihl během měsíce a půl.“ (Karel)

4.3.2 Hranice mezi přirozenou identifikací a delikvencí v partě

U čtyř chlapců se objevil společný faktor, který Koudelková (1995, s. 101-105) nazývá pojmem socializovaná delikvence. Vyznačuje se vzájemnou spoluprací s ostatními členy skupiny při páchání nezákonných činů, přičemž tato skupina upevňuje status delikventa uznáváním jeho činů. Proč si však tyto respondenti zvolili členství zrovna v delikventní subkultuře, souvisí snad jejich volba snad s absencí otců? Na tyto otázky se nyní pokusím najít odpověď.

Jak už jsem uvedla v teoretické části, přirozeným znakem období adolescence je hledání identity ve vrstevnické skupině. Akceptace jejími členy znamená pro adolescenta důležité centrum jeho sebereflexe (Macek, 2003, s. 63). Potřeba kladného přijetí a zisku sociálního statusu je, dle Matouška a Kroftové (2003, s. 83), nejsilněji vnímána u jedinců vyrůstajících v nepříznivém rodinném zázemí a taktéž u osob s nízkým sebehodnocením. Odklonem od stávajících hodnot a následováním norem rizikové skupiny respondenti mohli podle teorie Mülpachra (2009, s. 52) řešit neuspokojené potřeby komunikace v primární skupině rodičů, bez ohledu na to, zda delikventní jednání jako takové sami přijali. Respondenti zpětně ovšem nedokázali určit, zda jim problémová parta skutečně přinášela pocity uspokojení a proč se vůbec nechali „stáhnout“ spolužáky a chlapci z blízkého okolí, u nichž si byli vědomi přijetí nepatřičných hodnot. Jedině Tomáš označil za nejdůležitější přínos skupinového výtržnictví zvýšené sebevědomí. Viktora zase v partě udržovala vazba připomínající kamarádství. Do té doby, než byl svými kamarády zrazen.

Socializovaná a individuální delikvence

Koudelková (1995, s. 105) se dále domnívá, že preferenci skupinové trestné činnosti lze sledovat u delikventů pohybujících se v dezorganizovaném rodinném prostředí s nedůslednou výchovou. Dá se přepokládat, že podobné znaky vykazují také respondenti. V jejich případě byla jejich výchova ohrožena nepřítomností otcovské autority a mužského vzoru.

Výkon trestu staršího bratra neměl vliv pouze na Tomáše, ale na celkovou změnu rodinné atmosféry. Benevolentní až nadměrnou péči babičky vystřídala permanentní kontrola, neboť v babičce vzrostl pocit odpovědnosti za celou situaci spolu se snahou ochránit mladšího vnuka před podobným kriminálním osudem. Tomáš však paradoxně protestuje proti novým výchovným metodám právě delikventním chováním podpořeným pitím alkoholu i agresivitou. Babička se snažila Tomáše usměrnit za přítomnosti policie a několikrát ho demonstrativně vyrazila z domu, nakonec svého vnuka pokaždé přijala zpět, protože Tomáš ji vždy dokázal přesvědčit. Kvůli tomu přestal postupně respektovat jednak závazná pravidla stanovená autoritou babičky (ač kolísavou) a také normy okolí, protože věřil, že se případným sankcím vždycky nějak vyhne. Společná konverzace o jeho mravech a případné hledání možných východisek pokaždé vyústily v konflikty. Tomáš přestává s babičkou komunikovat a hledá náhradní zázemí u vrstevníků s podobnými zkušenostmi i obrannými reakcemi.

Ondřej svůj trestný čin spáchal čtyři měsíce po otcově smrti. Nepřipouští si, že by ztrátou mužské role sledoval spojitost s krádežemi, které označuje za „pubertální klukovinu“. V tu chvíli byla v jeho okolí pouze matka, která po úmrtí nedokázala plnit ani svou roli, natož okamžitě převzít autoritativní pozici v rodině a zajistit její stabilitu. Ondřej začíná trávit čas s problémovým spolužákem, který ho ovšem zradil a označil za hlavního viníka, čímž Ondřej ztratil šance k amnestii. Příčiny jeho jednání sleduji v kontextu již jmenované parentifikace. Zdá se mi, jako by pro Ondřeje delikventní akt podvědomě symbolizoval poslední známku jeho adolescentní identity. Dobrovolná volba předčasné zralosti byla pravděpodobně založena na silném pocitu zodpovědnosti vycházejícím z vazby k milovanému otci. Nyní nemá potřebu udržovat kontakt s osobami stejného věku, které vyměnil za dospělé. Ačkoli se může zdát, že se převzetím jiné role zachránil před pácháním dalších trestných činů, nesmíme zapomenout na možné dopady tohoto jevu v respondentově budoucnosti. Zde je na místě připomenout riziko, které jsem uvedla výše, a sice nárůst psychosomatických

potíží v jedincově oficiální dospělosti. Tím by se znovu mohl otevřít prostor pro kriminální činy, jakožto formy kompenzace narušeného vývoje, popř. cesty k zoufalým řešením.

Viktor s Petrem delší dobu vyrůstali v ryze ženském prostředí. Jejich rodina byla během období páčání trestné činnosti poměrně funkční, ale bez mužského vzoru. Možná právě kvůli absenci mužské autority netrávili čas s matkami a babičkami, nýbrž v partách. Některé z nich se netajily svými delikventními rituály.

„Jsem byl furt venku, od rána do večera. Akorát v noci jsem tady byl. (...) Začlo to s kamarádama, že, venku. Koupil jsem si auto a začal jsem jezdit. Prostě poslouchal jsem je, no.“ (Viktor)

„Prostě jsem se zapletl se špatnejma lidma. My jsme trochu popíjeli. Já jsem s něma vlastně šel a oni chtěli nějaky auto, jako ukrást. No a tak jsem se tam s něma zapletl, někdo zavolal policajty a já pak dostal veřejně prospěšny práce.“ (Petr)

Tyto dva případy je možné považovat za projevy již uvedené kompenzační maskulinity. Warshak (1996, s. 142) usuzuje, že extrémnější formy chování slouží chlapci k potvrzení maskulinity, které mu matka-samoživitelka nemůže poskytnout. Tito dva respondenti podle autora svou snahu o posílení sebeúcty zaměřili jen nesprávným směrem. Do protizákonných projevů skryli zoufalé pokusy dokázat své skutečné mužství.

Jediným chlapcem, jehož výchova se opírala o pevný řád sestavený mužskou autoritou, byl Karel. Tento styl výchovy porovnává s liberální výchovou matky.

„Když jsem byl s nevlastním otcem, tak ten režim byl úplně jinej. Já jsem musel přijít ze školy, musel jsem uklidit, musel jsem uvařit, pak jsem teprv mohl jít ven. Přesně na minutu jsem musel být doma, jinak byl problém. Ty tresty byly taky úplně o něčem jinym. Když jsem pak šel k mámě, tak ta výchova nebyla žádná. Já jsem si za to mohl sám, já jsem toho začal využívat. Jednou jsem přišel domů o pět minut, nic se nestalo, nic mi neřekla, prostě vůbec žádná reakce. Pak jsem přišel o deset minut, o hodinu, o dvě, o tři, o den a prostě se nic nedělo.“ (Karel)

Díky svým zkušenostem nejen s porušováním zákona, ale především s autoritativní rolí nevlastního otce, Karel jmenuje autoritou svých vrstevníků sám sebe. Ačkoli by mohl stát v čele delikventní party, porušuje normy pouze z osobních a soukromých pohnutek. Podle Koudelkové (1995, s. 105) se stává individualizovaným delikventem. V jeho případě individualita obvykle nepramení ze ztráty otce, nýbrž, jak sama autorka dodává, souvisí s odmítnutím dítěte matkou v raném období. Karel necítil matčino přijetí ani pocit lásky.

„Já jsem ve svém okruhu těch svých kamarádů, v uvozovkách kamarádi, ani náhodou to nebyli kamarádi tam, kde jsem se pohyboval, tak to byla moje věková skupina. Ta autorita jsem byl většinou spíš já, protože už jsem měl za sebou něco...Někteří byli buď rozmazlení, nebo úplně blbí.“ (Karel)

Dílčí shrnutí

Na závěr tohoto tématu bych se ráda vrátila zpět k úvodní otázce. Jak už víme, dospívání je rizikovým obdobím. Adolescent se tolik snaží zapadnout do prostředí vrstevníků, až se začne vzdávat svých hodnot a přijímat zcela odlišná stanoviska. Společnost si je vědoma významu této identifikace pro dospívajícího, proto dokáže tolerovat i některé formy delikvence (Koudelková, 1995, s. 105). Hranice mezi zdravým získáváním identity a nástupem kriminální kariéry vlivem vrstevníků je tedy poměrně tenká. Biddulph (2007, s. 95) ovšem upozorňuje, že tlak vrstevníků problematicky působí pouze na jedince, kteří nemají hodnotný vztah se svým rodičem stejného pohlaví. Pokud by respondenti trávili dostatek času ve společnosti svého otce, případně jeho přátel, neměli by zapotřebí následovat osmnáctiletého vůdce delikventní party.

Závěrečné shrnutí

V této kapitole nabídnou shrnutí interpretace výsledků získaných analýzou dat podle jednotlivých kategorií, tedy dílčích výzkumných otázek, jež povedou k naplnění cíle a zodpovězení hlavní výzkumné otázky - *Jak mladiství delikventi, jimž chybí role otce v rodině, vnímají rodinný systém a jeho důležitost ve svém životě a delikvenci?*

1. Jak vnímají mladiství delikventi rodinný systém?

Z výzkumu vyplynulo, že mladiství svou rodinu považují za silnou jednotku bez ohledu na nepřítomnost jednoho rodiče. Význam samotného slova přiřazovali k atributům jako vzájemná pomoc členů rodiny či udržení nekonfliktní atmosféry. Ve vlastní rodině oceňují podporu rodinného prostředí zejména při zátěžových situacích a při nástupu pocitů osamění. Opačné stanovisko zastávali dva chlapci, pro něž rodina svou primární pozici v jejich životě ztratila. Tento postoj se u nich formoval již od nepříjemných událostí z dětství, které byly spojeny se sociálně patologickým chováním rodičů, což se promítlo i do přejímání negativních vzorců jednání. Co se týče vymezení náplně rolí otce a matky, mladiství se drželi tradičních představ. Matka je symbolem starostlivosti a péče, otec zastává roli živitele, ochránce a poradce. V jednom případě byl výčet charakteristik otce rozšířen o schopnost spolupracovat s druhým rodičem a o rovnostářství ve výchově, což je typické pro zobrazení dnešního moderního otce angažovaného v rodině.

Ve vztahové rovině převládal u respondentů pro mě nečekaný jev. Až na jednu výjimku postrádali nejen otce, nýbrž i přítomnost matky. Důvodem fyzické absence matky byl příchod nového partnera do jejího života. Výchovy se poté ujali prarodiče, ve všech případech babička, k níž chlapci chovají úctu. Pouze jeden chlapec označil vztah s prarodičem za problematický. Nelíbí se mu nadměrná kontrola babičkou potom, co jeho starší bratr nastoupil do výkonu trestu odnětí svobody.

Na rozdíl od otce, který po svém odchodu zredukoval vztah se svým synem, se nepřítomnost matky vztahuje pouze k její fyzické absenci, citové pouto s potomkem se snaží zachovat. Za druhou alternativu opuštění syna si matka jednoho respondenta zvolila jeho bezdůvodné převezení do diagnostického ústavu a poté do dětského domova. Toto řešení s mnohem ničivějším dopadem na city podpořilo naprosté odcizení obou osob. Za výchovu dotazovaný vděčí místo biologické matce nevlastnímu otci,

u něhož poznal alespoň malý náznak skutečné lásky. Nikdy ho nepokládal za vlastního, ale do jisté doby k němu cítil respekt. Ačkoli ostatní matky odchází za novým mužem, nepřivádí do rodiny nového otce. Respondenti s těmito muži symbolicky sdílí pouze matčinu náklonnost, nikoli volný čas.

Přestože se v rodině chlapců nevyskytují oba rodiče, označují ji za normální a nepřejí si na její podobě nic měnit. Jen jeden z nich za východisko ke zlepšení vztahů pokládá odchod z rodiny a omezení kontaktu pouze na občasné návštěvy.

2. Jak se mladiství delikventi vypořádávají s absencí otce?

Výsledky ukázaly, že hlavním aktérem, jež zvyšuje vzdálenost mezi otcem i synem po rozvodu, je žena. V jednom případě žena nepřímo ovlivnila vztah mezi otcem-samoživitelem a synem poté, co se jí tento otec snažil sexuálně obtěžovat. Tento incident, jenž vedl k udání otce nevlastním synem, dosud otevírá rány v synově prožívání a zbavuje ho respektu k mužské postavě.

Zatímco noví partneři matek nepředstavovali žádné ohrožení kontaktu rodiče s potomkem, partnerky otců se staly „rozvraceči“ vazeb. Po rozvodu mladiství trávili s otcem více času než po příchodu jejich nových partnerek. Ty o ně nejevily žádný zájem a při budování vztahu se svým přítelem je pokládaly spíše za přítěž. Otec jednoho respondenta byl ženou zmanipulován do takové míry, až svého syna na přání přítelkyně umístil do výchovného ústavu. Tím u něj ztratil veškerou důvěru.

Důvod otcova odchodu a aktuální míra pociťované zášti vůči otcům rozhodovaly o tom, zda chlapci chápali absenci otce negativně. Rozvod rodičů vyvolal stesk pouze u jednoho z nich, který si v krizové situaci přeje žít s otcem. Ostatní si nepostradatelnost rodiče stejného pohlaví a pocity prázdnoty výrazně neuvědomovali. Pouze respondent, jehož otec zemřel, jeho ztrátu pociťoval silně. Poukazoval na jeho silné stránky a snažil se dělat vše proto, aby si vzpomínku na něj udržel co nejdéle. Za jednu z metod zvolil dobrovolné převzetí povinností zesnulého otce, což vedlo k nezbytné potřebě stát se dříve dospělým.

Bez ohledu na to, zda mladistvé trápila otcova nepřítomnost, nedokázali identifikovat ve svém okolí nikoho, kdo by jim tuto roli mohl nahradit. Na své blízké se obraceli pouze při výskytu problémů. Hlavním zdrojem opory ze svého nejbližšího okolí jmenovali své matky a babičky. Zazněla také poznámka o nalezení posily

u staršího bratra, jenom kvůli pokrevnímu poutu. Jeden respondent přiznal, že v krizi se dokáže spolehnout jen sám na sebe.

3. Vidí mladiství delikventi souvislost mezi svou delikvencí a životem v neúplné rodině?

Na tuto výzkumnou otázku se mi nepodařilo nalézt přímé odpovědi. Respondenti svou delikvencí vědomě nepřisuzovali rodinnému prostředí. Na povrch ovšem postupně pronikaly rysy sociálně patologického chování členů rodiny, které přispěly k destabilizaci rodiny, čímž zároveň mohly podnítit mladistvé k protiprávním činům. Jednalo se převážně o nevědomé převzetí vzorců chování, které chlapci na rodiči sami zavrhovali, zejména užívání alkoholu, jakožto obrannou strategii proti stresu. Jejich delikvenci taktéž významně ovlivnila kriminální kariéra člena rodiny. Jeden chlapec ovšem následování bratrova kriminálního vzoru popřel, ač uznává, že jeho nástupem do vězení došlo ke zvýšení frekvence konfliktů v domácnosti.

U dalšího dospívajícího bylo znatelné mísení vlivů otce-recidivisty s pozdější absencí obou rodičů, která vedla k předčasné samostatnosti a přijetí role dospělého. Mladistvý, který vyrůstal s nevlastním otcem, kriminálním recidivistou, se naučil nevhodné postupy pro zvládání každodenních situací a problémů. Jakmile později potřeboval zajistit živobytí pro svou rodinu, uchýlil se, přesně jako otec, k jejich obstarávání trestnou činností, aniž by měl zájem hledat jiné a společensky vhodnější zdroje. Nepřítomnost otce byla patrná při neadekvátním zvládání psychické zátěže v důsledku vztahových potíží z přítelkyní, jež vedly respondenta k demonstrativní sebevraždě. Ačkoli přežil, nedostatek kladných citů z okolí i obava ze selhání jeho otcovské role ho postupně sváděla k užívání návykových látek v extrémním množství. Absence matky se odrazila ve stylu, jakým páchal trestnou činnost. Lišil se od ostatních svou individualitou v protizákonných aktech, jež může být hodnocena v kontextu citového strádání po matce.

Společným znakem ostatních respondentů totiž bylo skupinové páchání trestných činů v důsledku chybějící autority v rodině. Mladiství měli, stejně jako ostatní adolescenti, nutkavou potřebu identifikace s vrstevníky. Problémy s rodičovskou výchovou, ať už nadměrnou péčí babičky, popř. nepřítomností mužského vzoru k získání identity muže a dostatečného ohodnocení, je však přivedly k delikventním partám, jen aby jejich potřeby byly za každou cenu naplněny. Pouze pro jednoho

chlapce, odsouzeného za krádeže spolu se svým problémovým spolužákem hned čtyři měsíce po úmrtí otce, byl tento trestný čin dosud jediným nezákonným aktem, neboť si uvědomil svou zodpovědnost za zbytek rodiny a rozhodl se následovat hodnoty, které v něm otec zanechal.

Limity výzkumu

Během sběru dat a jejich následného zpracování jsem si postupně uvědomovala rezervy této práce. Pokud bych měla možnost provést výzkum znovu, snažila bych se oslovit mnohem více respondentů. Na základě postojů pěti osob nemohu vytvářet platné závěry a teorie, proto má bakalářská práce představuje jen jakýsi náhled na danou oblast. Domnívám se, že užitečné by taktéž bylo se několikrát jako výzkumník navrátit zpět do terénu a do větší hloubky se zabývat tématy, která vyplynula z „pracovní verze“ analýzy transkriptu. Nejen, že bych u mladistvých kromě informací dosáhla větší otevřenosti i důvěry, navíc bych získala větší sebedůvěru při vedení rozhovoru.

Pro zdokonalení bakalářské práce bych rozšířila výzkumný vzorek na osoby, které se podílejí na výchově dotazovaných – matka, babička, popř. otec, abych sledovala rozdíly v postojích rodičů a jejich potomků. Dále bych do vzorku zahrнула ty chlapce, jejichž otcové jsou fyzicky přítomní, avšak citově vzdálení. V rámci dalšího bádání bych krátkodobý výzkum přeměnila na longitudinální. Zajímalo by mě, jak se pohled mladistvých delikventů na rodinný mění v průběhu času, jak přistupují k výchově vlastních dětí s ohledem na své zkušenosti a zda se je snaží v rizikovém prostředí ochránit.

Závěr

Jedním ze záměrů této bakalářské práce bylo sledovat, jak mladiství delikventi, vyrůstající v neúplné rodině, vnímají rodinu a její důležitost ve svém životě a delikvenci. Kladením dílčích výzkumných otázek jsem dále chtěla zjistit, jak se mladiství zvládají vypořádat s absencí mužského vzoru a zda ztráta otce přispěla k jejich delikventní činnosti.

V teoretické části jsem se zabývala rodinným systémem a jeho změnami v průběhu desetiletí. Dále jsem přiblížila funkce rodiny, rodičovské role a popsala význam rodiny pro adolescenta i charakter jeho vztahů s oběma rodiči. Část teoretického rámce jsem věnovala otcovství, jeho historii a vymezení současných směrů této role, z nichž jsem blíže specifikovala trend chybějícího otce. Uvedla jsem dopady nepřítomné role otce na identitu, intimitu a kontrolu agresivity, seberozvoj i sociální chování, což jsou oblasti, které svým nedostatečným vývojem mohou vést k rizikovému chování. Tím přecházím na kapitolu o delikvenci a charakterizuji jak její definici se souvisejícími pojmy, tak i typické rysy mladistvého delikventa. V neposlední řadě se zmiňuji o významných kriminogenních faktorech, neboť absence otce rozhodně není jediným delikventním činitelem. Je důležité brát v potaz holistickou podobu jedince a zohlednit všechny její aspekty, tedy biologickou, psychologickou, sociální i spirituální stránku. V závěru teoretické části uvádím výzkumy, které se zabývají vzájemnými vztahy mezi absencí otce v rodině a delikvencí mladistvého syna.

Než jsem se dostala k samotnému kvalitativnímu výzkumu, stanovila jsem si v empirické části vhodnou metodologii. K naplnění cíle mi pomohla metoda polostrukturovaného interview s pěti mladistvými respondenty, čímž jsem získala potřebná data a připravila se na jejich zpracování metodou otevřeného kódování a následnou interpretací.

Analýzou dat bylo zjištěno, že mladiství delikventi přikládali velkou váhu své rodině a přesně jsou schopni popsat, jaké úkoly by měl, dle jejich mínění, daný rodič zastávat. Většina z nich nechtěla provést ve své rodině žádné změny, ačkoli kromě jednoho respondenta nikdo nežil s biologickými rodiči, nýbrž pouze s babičkou, jeden chlapec se již osamostatnil. Co se týče vnímání nepřítomnosti otce, pocit prázdnoty byl ovlivněn způsobem otcova odchodu a současným vztahem, jež negativně ovlivňovala otcova přítelkyně po rozvodu rodičů. Úmrtí otce vedlo k synově idealizované představě

jeho vzoru a převzetí jeho povinností v domácnosti i za cenu ztráty období dospívání. Náhradu za otcovskou roli žádný respondent nehledal, pouze v krizi se obraceli na matku, babičky, popř. bratra a kamarády.

Zda delikvence může souviset se neúplnou rodinou, popř. ztrátou otce – na to respondenti nebyli schopni přímo odpovědět. Postupně se dopátrali jistých sociálně patologických vlivů, které převzali od členů své rodiny. Jednalo se zejména o pití alkoholu, jakožto zdroje úlevy při stresové reakci matky, která tuto taktiku předala synovi. Ve dvou případech se objevily taktéž kriminální jevy. Jeden respondent přijal kriminální vzor nevlastního otce, zatímco druhý chlapec vnímá dopad výkonu trestu staršího bratra pouze v oblasti konfliktních vztahů s babičkou.

Společným jevem čtyř respondentů bylo skupinové páchání trestné činnosti. V kontextu absence mužského vzoru a potřeby identifikace je možné předpokládat, že tito mladiství hledali v delikventních partách pocit jistoty a kladného přijetí, které nenalezli ve vlastních rodinách. Velkou roli hrál autoritativní postoj rodiče, který jsem zaznamenala pouze u jednoho respondenta páchajícího trestnou činnost samostatně.

Na základě těchto výsledků bych jako sociální pracovník navrhla podobný způsob řešení dané situace, jaký zmiňuje ve své publikaci Mühlpachr (2009, s. 171-172). Jak autor uvádí, odborníci přesunují svou pozornost z projevů dysfunkce rodiny k novým zdrojům podpory, které by bylo možné pro mladistvého delikventa pohotově obstarat. Zdůrazňuje myšlenky Hawkinse a Fräsera (tamtéž, s. 172), kteří efektivní pomoc pracovníka shledávají v posilování soudržnosti v rodinách, v působení na vztahy mezi rodiči a dětmi i jejich podpoře v disciplíně vůči dětem. V neposlední řadě je nutné, aby v rodičích byla posilována kompetence stát se pro dítě vzorem a zároveň tento vzor hledat též mimo rodinu (např. vrstevníci, jiní dospělí).

Seznam zdrojů

1. Augustyn, J. (2001). *O otcovství s Józefem Augustynem*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, s. r. o.
2. Badinterová, E. (2005). *XY. O mužské identitě*. Praha; Litomyšl: Paseka.
3. Baláž, R. (2013). Současný stav neohrožuje ani tak rodiny jako samotnou existenci společnosti. *Sociální práce/Sociálna práca*, č. 3, s. 5-7.
4. Ballnik, P. (2012). *Otcem i po rozvodu*. Praha: Portál, s. r. o.
5. Bednaříková, H. (2008): Materstvo ako súčasť ženskej identity [on-line]. Dostupné 19. 3.2015 z <http://www.ruzovymodrysvet.sk/sk/hlavne-menu/citaren/ruzovy-a-modry-svet-%28cd-rom%29/hana-bednarikova:-materstvo-ako-sucast-zenskej-identity>
6. Biddulph, S. (2007). *Mužství*. Praha: Portál, s.r.o.
7. Brinkerhoff, B.,D., Weitz, R., Ortega, T., S. (2013). *Essentials of Sociology*. Belmont, CA: Wadsworth/Cengage Learning.
8. Brtníková, M. (1991). *Svět muže, ženy a jejich dětí*. Praha: Horizont.
9. Cobb-Clark, D. A., Tekin, E. (2011). Fathers and youth's delinquent behavior. Cambridge: National bureau of economic research. Dostupné 15. 2. 2015 z <http://www.nber.org/papers/w17507.pdf>
10. Corneau, G. (2000). *Anatomie lásky*. Praha: Portál, s. r. o.
11. Corneau, G. (2012). *Chybějící otec, chybující syn. Jak absence otce ovlivňuje utváření mužské identity*. Praha: Portál, s. r. o.
12. Černá, P. (2001). *Rozvod, otcové a děti*. Praha: Eurolex Bohemia.
13. Český statistický úřad (2013): Rozvodovost [on-line]. Dostupné 19. 3. 2015 z <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/rozvodovost>
14. Čírtková, L. (2004). *Policejní psychologie*. Praha: Portál, s. r. o.
15. Dismann, M. (2002). Jak se vyrábí sociologická znalost. Příručka pro uživatele. Praha:Karolinum.
16. Dunovský, J. (1999). Rodina. In Dunovský, J., Břicháček, V., Kučerová, M., Matějček, Z., Kovařík, J., Dytrych, Z., ...Kukla, L. (Eds.), *Sociální pediatrie. Vybrané kapitoly* (s. 91-101). Praha: Grada Publishing, s. r. o.

17. Fagan, A. A., Najman, J. M. (2003). Sibling Influences on Adolescent Delinquent Behaviour: An Australian Longitudinal Study. *Journal of Adolescence*, č. 5, s. 546–558.
18. Fafejta, M., Jára, M., Maříková, H., Müller, L., Pešáková, K., Šmídová, I., Vodochodský, I., Zachariášová, L. (2014). *Sociální podmínky otcovství v České republice. Zpráva Pracovní skupiny muži a rovnost žen a mužů*. MPSV: Rada vlády pro rovné příležitosti žen a mužů.
Dostupné 18. 3. 2015 z http://www.vlada.cz/assets/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/pracovni_skupina_muzi_a_rovnosti_zen_a_muzu/Zprava-o-socialnich-podminkach-otcovstvi.pdf
19. Fischer, S., Škoda, J. (2008). *Speciální pedagogika. Edukace a rozvoj osob se somatickým, psychickým a sociálním znevýhodněním*. Praha: TRITON.
20. Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál, s. r. o.
21. Henslin, E. (2003). *Otec a syn*. Praha: Návrat domů.
22. Chmelařová, H. (2008). Tátové v historii. In Sedláček, L., Šmídová, I., Chmelařová, H., Valouchová, A., Janoušková, K. (Eds.), *Aktivní otcovství* (s. 26-35). Brno: Nesehnutí.
23. Janošová, P. (2008). *Dívčí a chlapecká identita*. Praha: Grada Publishing, s.r.o.
24. Katrňák, T. (2011). Sociologické proměny podoby české rodiny. In Katrňák, T., Masáková, V., Schmidová, K., Procházková, J., Boková, L., Bukovská L. (Eds.), *Rodiče, děti a jejich problémy* (s. 13-25). Praha: Sdružení Linka bezpečí.
25. Kodýtková, D. (1977). *Bud' a nebo v rodinné výchově*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
26. Koudelková, A. (1995). *Psychologické otázky delikvence*. Praha: Victoria Publishing.
27. Kovařík, J. (1999). K problematice sociálně patologických jevů a jejich příčin u dětí a mládeže. *České vězeňství*, č. 4, s. 18 – 23.
28. Kraus, B. (2008). *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, s. r. o.
29. Kubíčková, N. (2001). *Zármutek a pomoc pozůstalým*. Praha: ISV.
30. Kuchta, J., Válková, H. (2005). *Základy kriminologie a trestní politiky*. 1. Praha: C.H. Beck.
31. Lovasová, L. (2006). *Rodinné vztahy*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí.

32. Martínek, Z. (2009). *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha: Grada Publishing, s.r.o.
33. Maříková, H. (1999). *Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé*. Praha: Sociologický ústav.
34. Matějček, Z. (1992). *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
35. Matějček, Z. (1994). *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, s. r. o.
36. Matějček, Z., Dytrych, Z. (1999). *Nevlastní rodiče a nevlastní děti*. Praha: Grada Publishing, s. r. o.
37. Matoušek, O. (2003). *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství.
38. Matoušek, O., Kroftová, A. (2003). *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, s. r. o.
39. Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing, s. r. o.
40. Ministerstvo vnitra (2014): Zpráva o situaci v oblasti vnitřní bezpečnosti a veřejného pořádku na území České republiky v roce 2013 [on-line]. Dostupné 20. 2. 2015 z <http://www.mvcr.cz/soubor/zprava-o-situaci-v-oblasti-vnitri-bezpecnosti-2013-pdf.aspx>
41. Mühlpachr, P. (2009). *Sociopatologie*. Brno: Masarykova univerzita.
42. Nakonečný, M. (1997). *Motivace lidského chování*. Praha: Academia.
43. Novák, T. (2008). *Vztah otce a syna*. Praha: Grada Publishing, s. r. o.
44. Novák, T. (2008). *Vztah matky a syna*. Praha: Grada Publishing, s. r. o.
45. Novák, T. (2013). *O otcovské roli*. Praha: Grada Publishing, s. r. o.
46. Parke, R. D., Clarke-Stewart, K. A. (2002). *Effects of Parental Incarceration on Young Children*. Washington: U.S. Department of Health and Human Service. Dostupné 18. 3. 2015 z <http://aspe.hhs.gov/hsp/prison2home02/parke&stewart.pdf>
47. Parke, R. (2002). Developmental Effects of Parental Incarceration on Young Children. In Austin, J., Irwin, J., Haney, C., Gaes, G., Parke, R., Reid, J.,..., Rossman, S. (Eds.), *"From Prison to Home" Conference – background paper (s. 15-16)*. Washington: U.S. Department of Health and Human Service. Dostupné 18. 3. 2015 z http://www.urban.org/uploadedpdf/410632_hhsconferencebackground.pdf
48. Plaňava, I. (2000). *Manželství a rodiny*. Brno: Doplněk.

49. Reichel, J. (2008). *Kapitoly systematické sociologie*. Praha: Grada Publishing, s. r. o.
50. Říčan, P. (2009). *Cesta životem*. Praha: Panorama.
51. Singly, F. (1999). *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, s. r. o.
52. Sobotková, I. (2001). *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, s. r. o.
53. Stašová, L. (2001). Rodina jako výchovný a socializační činitel. In Kraus, B., Poláčková, V., Lorenzová, J., Spousta, V., Stašová, L., Žumárová, M. (Eds.), *Člověk, prostředí, výchova* (s. 78-85). Brno: Paido.
54. Strauss, A., Corbinová, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.
55. Suchý, O., Švancar, Z. (1972). *Mládež a kriminalita*. Praha: Melantrich.
56. Širůček, J., Širůčková, M. (2003). Vývoj a zkoumání vrstevnických vztahů. In Macek, P., Lacinová, L., Štefánková, Z., Širůček, J., Širůčková, M., Michalčáková, R., ...Vykoukalová, Z. (Eds.), *Vztahy v dospívání* (s. 41-53). Brno: Barrister & Principal.
57. Špaňhelová, I. (2010). *Dítě a rozvod rodičů*. Praha: Grada Publishing, s. r. o.
58. Šulová, L. (1998). Člověk v rodině. In Výrost, J., Slaměník, I., Rymeš, M., Výrost, J., Lovaš, L., Janoušek, J.,...,Komárková, R. (Eds.), *Aplikovaná sociální psychologie I* (s. 303-342). Praha: Portál, s. r. o.
59. Teyber, E. (2007). *Děti a rozvod*. Praha: Návrat domů.
60. Tiskové středisko České biskupské konference (2015): Papež František: Rodiny trpí nepřítomností otců [on-line]. Dostupné 23. 2. 2015 z <http://tisk.cirkev.cz/ze-zahranici/papez-frantisek-rodiny-dnes-trpi-nepretimnosti-otcu/>
61. Tomášek, J. (2013). *Self-reportové studie kriminálního chování*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
Dostupné 21. 2. 2015 z <http://www.ok.cz/iksp/docs/405.pdf> 9.3.2015
62. Vacínová, M. (2000). Rodina jako ústřední životní hodnota. In Heřmanová, V., Kovaříková, M., Vacínová, M., Fleischmann, O., Mattioli, J., Navrátil, S., Trpišovská, D. (Eds.), *Kapitoly ze sociální psychologie* (s. 31-40). Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně.
63. Vágnerová, M. (2000). *Vývojová psychologie: dětství, dospělost a stáří*. Praha: Portál, s.r.o.

64. Vágnerová, M. (2004). *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, s. r. o.
65. Vágnerová, M. (2012). *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Praha: UK, Karolinum.
66. Večerka, K., Zoubková, I. (2004). Kriminalita mládeže a proti mládeži. In Novotný, O., Zapletal, J., Brabcová, I., Cejp, M., Gřivna, T., Karabec, Z....Zoubková, I. (Eds.), *Kriminologie* (s. 377-414). Praha: ASPI. Warshak, R. (1996). *Revoluce v porozvodové péči o děti*. Praha: Portál, s. r. o.
67. Večerka, K., Holas, J., Štěchová, M., Diblíková, S., Neumann, J. (2004). *Mladiství pachatelé na prachu tisíciletí*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
Dostupné 20. 2. 2015 z <http://www.ok.cz/iksp/docs/307.pdf> Yablonsky, L. (1995). *Otcové a synové*. Praha: Portál, s. r. o.
68. *Zákon o soudnictví ve věcech mládeže*. Zákon 218/2003 Sb. v účinném znění ke dni 19.2.2015.
69. Zoja, L. (2005). *Soumrak otců. Archetyp otce a dějiny otcovství*. Praha: Prostor, s. r. o.